

АМАРО ТРАЙО:
нариси про побут
та традиції ромів Одещини

«АМАРО ТРАЙО»:
essays on the life and traditional
of the Roma of Odesa region

МІЖНАРОДНИЙ ФОНД «ВІДРОДЖЕННЯ»

Ромська програма малих грантів для молодих ромських активістів
«Підтримка громадських і правозахисних ініціатив ромської молоді»

Громадська Організація «Бахталє-Тавричанє»

«Амаро Трайо»: нариси про побут та традиції ромів Одещини

Щиро дякуємо нашим партнерам за підтримку та участь в реалізації проекту:

Ромська асоціація м. Балта

Благодійний фонд «Вітра змін»

Ротарі Клуб Одеса Інтернешнл

Громадська Організація «Планета добрих людей»

Одеський Національний університет імені І.І.Мечникова, Факультет історії та філософії

Одеська національна наукова бібліотека

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
Одеського національного університету імені І.І.Мечникова. Протокол № 2
від 20.10.2020 р.

Рецензенти:

д-р іст. наук В.Г.Кушнір

д-р іст. наук О.В.Сминтина

INTERNATIONAL RENAISSANCE FOUNDATION

Roma small grants program for young Roma activists
"Support of civil and human rights initiatives of Roma"

NGO "Bakhtale -Tavrichanye"

"Amaro Traio": essays on the life and traditions of the Roma of Odesa region

We sincerely thank our partners for their support and participation in the project implementation:

Roma Balta Association

Charitable Foundation "Wind of Change"

Rotary Club Odesa International

NGO "Planet of Good People"

Odesa National University named after I.I.Mechnikov, Faculty of History and Philosophy

Odesa National Scientific Library

Recommended for publication by Academic Council of Faculty of History and Philosophy of Odesa I.I. Mechnikov National University. Protocol № 2, 20th of October, 2020.

**Dr., Prof. Viacheslav Kushnir
Dr., Prof. Olena Smyntyna**

«Amaro Traio»: essays on the life and traditional of the Roma of Odesa region

«Амаро Трайо»: нариси про побут та традиції ромів Одещини є результатом роботи етнографічної експедиції ромських активістів, студентів та науковців. Матеріали видання будуть корисними для представників національних громадських організацій, викладачів, студентів, школярів, в тому числі для розробки навчальних матеріалів, підготовки та проведення тренінгів з культурної обізнаності ромської громади.

РОБОЧА ГРУПА ПРОЕКТУ:

Циня Іван Іванович	керівник проекту «Амаро Трайо»: нариси про побут та традиції ромів Одещини.
Гальченко Валерій Валерійович	керівник Громадської Організації «Бахталє -Тавричанє».
Петрова Наталія Олександрівна	к.і.н., доцент кафедри археології та етнології України, заступник декана з наукової роботи факультету історії та філософії ОНУ імені І.І.Мечникова.

Архипов Іван Володимирович
Гальченко В'ячеслав Валерійович
Продан Афанасій Афанасійович
Продан Дмитро Миколайович
Циня Іван Григорович
Юрченко Павло Павлович
Юрченко Роман Павлович

Щиро дякуємо нашим респондентам, всім хто зголосився поділитися враженнями та спогадами, а особливо:

Вурсолу Борису Костянтиновичу, Шестаковій Анні Павлівні, Баланову Миколі Олексійовичу, Балановій Олександрі Іванівні, Димовській Надії Василівні, Долока Сергію та багатьом іншим.

"Amaro Traio": essays on life and traditions of Roma in Odesa region is the result of an ethnographic project of Roma activists, students and scientists. The materials of the publication will be useful for representatives of national NGOs, teachers, students, schoolchildren, including for the development of educational materials, preparation and conduct of trainings on cultural awareness of the Roma community.

PROJECT WORKING GROUP:

Tsynia Ivan Ivanovich project manager "Amaro Traio": essays on life and traditions of Roma in Odesa region.

Galchenko Valeriy Valeriovych head of NGO "Bakhtale-Tavrychane".

Petrova Nataliia Oleksandrivna Ph.D., Associate Professor of the Department of Archaeology and Ethnology of Ukraine, Deputy Dean for Scientific Work of the Faculty of History and Philosophy, of Odesa National University, named after I.I.Mechnikov academic secretary of the specialized academic council.

Arkhipov Ivan Volodymyrovych
Galchenko Vyacheslav Valeriovych
Prodan Aphanasiy Aphanasiovych
Prodan Dmytro Mykolaiovych
Tsynia Ivan Grygorovych
Yurchenko Pavlo Pavlovych
Yurchenko Roman Pavlovych

We sincerely thank our respondents, all those who agreed to share impressions and memories, and especially:

Vursol Borys Kostiantynovych, Shestakova Anna Pavlivna, Balanov Mykola Oleksiovych, Balanova Oleksandra Ivanivna, Dymovska Nadiya Vasylivnaand, Dolok Serhiy and many others.

ЗМІСТ

Передмова	7
Вступ. Сторінки історії ромів.	12
Риси етнічного характеру. Відчуття роду.	23
Освіта та освіченість представників ромської спільноти.	32
Традиційна культура ромів.	37
Традиційні заняття. Кінь в житті ромів. Ковальство.....	42
Музика. Ворожіння, пророкування.....	51
Житло. Циганський табір.	58
Обряди життєвого циклу. Народини. Весілля. Похорон	70
Післямова	89
Література	95

CONTENT

Preface	7
Introduction to the history of Roma	12
Traits of ethnic nature. Origin. A sense of belonging	23
Education	32
Traditional Roma culture	37
Traditional activities. A horse in the life of Roma. Blacksmithing.	42
Music. Fortune telling, prophesy.	51
Accommodation. The Gypsy camp.	58
Life cycle rites. Pregnancy. Wedding. Funeral	70
Epilogue	89
Literature	95

Передмова

Preface

Передмова

В Україні відбуваються зміни та реформи. Ромські громади також прагнуть змін і врешті таки змінюються. Ромська громада Одещини має щире бажання розповісти про те, якою контрастною може бути культура, мова та побут українських ромів, про традиції, які їм, попри все, вдалося зберегти.

До уваги читачів - збірка про побут та традиції ромів Одещини «Амаро Трайо», що є результатом роботи етнографічної експедиції ромських активістів, студентів та науковців. Ініціатором проведення досліджень виступили Громадська Організація Бахталє-Тавричанє, яку очолює Гальченко Валерій та Ромська асоціація м. Балта в особі Архипова Івана. Проект під керівництвом Циня Івана було реалізовано в партнерстві з факультетом історії та філософії Одеського національного університету імені І.І.Мечникова в особі доцента кафедри археології та етнології України кандидата історичних наук Петрової Наталії та з Одеською національною науковою бібліотекою в особі генеральної директорки Бірюкової Ірини. Партнерами проекту також виступили Благодійний фонд «Вітра змін», Громадська Організація «Планета добрих людей» та Громадська Організація «Ротарі Клуб Одеса Інтернешнл».

В сучасному суспільстві, особливо в полікультурному середовищі українських міст існують стереотипи щодо ромів, що формувались та нав'язувались впродовж тривалого часу, так, ще з дитинства більшість українців упевнені, що роми можуть загіпнотизувати чи вкрати щось, тому, керовані страхом, всіяко їх оминають. Сьогодні поширеними є стереотипи про бідну ромську націю, яка живе за рахунок соціальних виплат на велику кількість дітей, займається крадіжками чи втягнена до кримінальної діяльності. Бідність, відсутність освіти, складнощі з працевлаштуванням лише посилюють усі ці упередження. «Будь чемний, бо цигани вкрадуть», — лякали дітей. «Ти брудний, як циган». У фольклорних сюжетах роми також не завжди є позитивними персонажами. Ромська громада, це частина сучасної української нації, місцевих громад, тому запропоновані матеріали мають на меті розповісти про культуру та традиції, так би мовити «з перших вуст», словами самих ромів. Багато традицій роми зберегли та донесли до наступних поколінь, намагаються зберігати в сучасному побуті.

Діяльність в межах проекту була надзвичайно ускладнена пандемією COVID-19, тривалий карантин, під час якого багато населених пунктів Одещини, в яких були заплановані дослідження входили до «червоних» та «помаран-

чевих» зон і були недоступні для проведення дослідження, яке передбачало особисте спілкування з носіями інформації. Натомість проведення фольклорної експедиції по Одеській області відбулося. Керівництвом проекту було сформовано робочу групу, що складалася з ромських активістів, які особисто опитували респондентів та студентів-істориків, які допомагали опанувати навички проведення етнографічних досліджень під науковим керівництвом Петрової Наталії. Впродовж літа 2020 року відбулися виїзди групи команди експедиції та волонтерів для збору та фіксації культурної спадщини ромської громади Одещини в Березівському, Біляївському, Балтському, Ізмаїльському районах та м. Одеса.

Зібрана нами інформація не є вичерпною, натомість може бути використана для проведення заходів для дітей та підлітків у школах, для розвінчання міфів про ромів, що знизить неприйняття ромського народу в українській спільноті.

Щиро сподіваємось, що оприлюднені матеріали сприяють розбудові позитивного дискурсу щодо ромів, розвитку та збереженню ромської ідентичності, культури та традицій, будуть спрямовані на протидію стереотипам та упередженому ставленню щодо ромів. Поза сторінками цього видання залишилося багато цікавих аспектів культури та фольклору ромів, що має спонукати вшануванню та збереженню фольклорного та культурного спадку ромського народу в середовищі носіїв традицій. Важливим аспектом наших надій є перспектива налагодження діалогу та розбудова партнерства між різними молодіжними формальними й неформальними об'єднаннями в Одеській області незалежно від етнічної приналежності їх членів.

Матеріали видання будуть корисними для представників національних громадських організацій, викладачів, студентів, школярів, в тому числі для розробки навчальних матеріалів, підготовки та проведення тренінгів з культурної обізнаності ромської громади. Це дасть можливість: розширити знання про культуру, традиції та історію ромів; краще розуміти різноманіття в спільнотах ромів; поліпшити розуміння того, як ефективно взаємодіяти з спільнотами ромів і що можна зробити, щоб забезпечити інтеграцію ромів. Головною метою проекту, результатом якого є збірка «Амаро Трайо» є сподівання знизити рівень дискримінації і стигми ромського населення, через популяризацію культурної фольклорного спадщини ромської громади в Одеській області.

In Ukraine, changes and reforms are taking place. Roma nomades also seek change and eventually change. The Ukrainian Roma community of Odesa region has a sincere desire to tell about how contrasting the culture, language and life of Ukrainian Roma can be, about the traditions that they manage to preserve despite changes in the society.

Let us draw the readers attention to a collection about life and traditions of The Roma of Odesa region, «Amaro Traio», resulting from the work of ethnographic projects of Roma activists, students and scientists. The initiator of the research was the NGO Bakhtale-Taurychanye, headed by Valeriy Galchenko and the Roma Association of Balta represented by Ivan Arkhipova. The project under the leadership of Ivan Tsynya was implemented in partnership with the Faculty of History and Philosophy of Odesa I.I. Mechnikov National University represented by Associate Professor of the Department of Archaeology and Edology of Ukraine, Candidate of Historical Sciences of Natalia Petrova and with the Odesa National Scientific Library represented by Iryna Biryukova, director general. The project partners were also the «Winds of Change» Charitable Foundation, NGO «Planet of Good People» and Rotary Club Odesa International.

In today's society, especially in the polycultural environment of Ukrainian cities, there are stereotypes on Roma, that have been formed and regarded as true for a long time, Since their childhood most Ukrainians are certain that Roma can perform hypnosis or will steal something, Therefore, in every way the Roma are overlooked driven by fear. Today, stereotypes about the poor Roma nation are common. They live on social benefits for a large number of children, they engage in theft or are involved in criminal activity. Poverty, lack of education, employment difficulties only serves to underline all these prejudices. Children are warned «Be polite, because the Gypsies will steal» or «You're dirty as a gypsy.» In folklore stories, Roma are not always positive characters. Roma communities are part of the local communities of the modern Ukrainian nation. The collected material is intended to give a first hand account about the culture and traditions by the Roma themselves. Many traditions of Roma have been well-preserved and are delivered to the next generations, trying to live a traditional life in a modern world.

Activities within the project were extremely complicated by the COVID-19 pandemic quarantine. Many settlements of Odesa region, in which research was planned were part of the «red» and «orange» zones and were unavailable

for investigation, which involved personal communication with the carriers of information. Instead, the construction of a folklore projects in the Odesa region took place. The project management formed a working group, The project management formed a working group, consisting of Roma activists who personally interviewed respondents, and students-historians, who helped to master the skills of ethnographic research under the scientific guidance of Natalia Petrova. During the summer of 2020, there was a group of expedition teams and volunteers collecting and documenting the cultural heritage of the Roma community of Odesa region in Berezovsk, Bilyaivsk, Baltsk, Izmail district and city Odesa.

The information we collected is not exhaustive. It can, however, be used for events for children and adolescents in schools to explain myths about Roma, that will reduce the rejection of the Roma people in the Ukrainian community.

We sincerely hope that the published material will contribute to the development of positive view on Roma, develop and preserve the Roma identity, culture and traditions. Our material will also be aimed at countering stereotypes and prejudice towards Roma. There are many interesting aspects of Roma culture and folklore left outside the pages of this publication, which should encourage the respect and preservation of the folklore and cultural heritage of the Roma people among the bearers of tradition. An important aspect of our hope is the prospect of dialogue and partnerships between different formal and informal youth associations in the Odesa region regardless of the ethnicity of their members.

The materials of the publication will be useful for representatives of national NGOs, teachers, students, schoolchildren, including for the development of educational materials, preparation, and conduct of trainings on cultural awareness of the Roma community. This will provide an opportunity to expand knowledge about the culture, traditions and history of Roma; better understand the diversity in Roma communities; improve understanding of how to effectively engage with Roma communities and what can be done to ensure the integration of Roma. The main goal of the project, the result of which is the collection «Amaro Traio» is our hope to reduce the level of discrimination and stigma of the Roma population, through the popularization of the cultural folklore heritage of the Roma community in the Odesa region.

**Вступ.
Сторінки історії ромів.**

**Introduction
to the history of Roma**

Серед етнічних спільнот, які здавна проживають в Україні, окреме місце займають Роми. Тип етнічної спільноти циган учені визначають по-різному — від повного відкидання наявності в них етноспецифічних ознак до визначення їх як народності. Найбільш визнаним є визначення циган як міжгрупової етнічної спільноти, головною ознакою якої є наявність сукупності осіб у формі етнодіалектних чи етнографічних груп. Такі групи становлять основну ланку в соціальній структурі циганської спільноти. В Україні виокремлюють й інші групи циган за такими показниками, як: професійна діяльність; мова чи діалект; географічні особливості; релігія; ранг в ієрархічній структурі; рівень самосвідомості та почуття етнічної виключності; етноніми.¹

Відомо, що перші писемні згадки про циган на сучасних теренах України стосуються XV ст., про що йдеться у львівських актових книгах, грамотах польських королів, Литовських статутах тощо. У середині XVII ст. деякі цигани, які проживали на лівобережних українських землях, приєдналися до національно-визвольної боротьби під проводом Б.Хмельницького, підтвердженням чого є записи в «Реєстрі всього Війська Запорозького» 1649 про таких козаків, як Васько Циган, Федір Циганський, Степан Циганчук, Герасим Циганин, Дмитро Циганчик, Васько Циганченко. Так, впродовж XVII-XVIII ст. роми були спорадично розселені серед українського населення Лівобережної України. Поділ ромів на полки не завжди збігався із поділом на полки Гетьманщини, так само як і призначення на посаду циганських отаманів (станом на 1751 їх налічувалося лише 7). Саме в цей період й утворилась так звана «українська» етнографічна група циган. Проживання ромів впродовж кількох століть серед українців призвело до певних змін в їх культурі та побуті, інколи вони навіть зазнали асиміляції.

Одна з перших та невдалих спроб при звичаїти ромів до землі та примусово зробити з них осілих була зроблена ще на початку XIX ст., під час масового переселення їх на південний захід Російської імперії. Не зважаючи на постанови із заборонами бродяжництва (1809, 1811, 1818 та 1839) більшість циган продовжували кочувати. З часом, вже уряд СРСР також намагався боротися із кочовим способом життя ромів. Згідно із радянськими законами, що діяли протягом 1956-62 рр., за кочування і так званий «паразитичний

¹ Маховська С.Л. УКРАЇНА, ДЕРЖАВА: РОМИ | Електронний ресурс // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 1 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2018. - 608 с. - Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=1.14.12> (останній перегляд: 03.09.2020)

спосіб життя» ромів засуджували до 5-ти років примусової праці. І навіть після скасування в 1962 році пунктів постанови про кримінальну відповідальність за ухиляння від роботи та проживання не за місцем прописки роми й надалі всіляко намагалися приховати свою етнічну належність.

Серед зібраної нами в середовищі ромів інформації є цікаві спогади про те, як родини наших респондентів «осіли» та починали опановувати новий та незвичний для них спосіб життя. Згадують, що кочували, аж до 1956 року, з цього часу ромів (циган) не гнали, більше не кочували. Більшість ромів були «за» цей закон та підтримували перехід до осілості. Тому що відчували численні утиски та знущання над ромами до цього. Згадують, що одна довідка була і на коня, і на 15-20 чоловік в родині рома.

Натомість роми переживали на теренах України й трагічні сторінки історії разом з українським народом, так один з літніх ромів згадує, що його батьки мали вісім дітей, утримували гарне господарство: корова була, віз був. І тут голод настає у 1933 році, сильний. Тато посадив дітей на віз, зробив їм будиночок такий, щоб дощ не капав, і повіз на Західну (Україну). Голоду ми не бачили, згадують. А інші мучилися страшно, хто тут. І хустки вони міняли, і одяг дітям. Ми не голодували, тому що він (тато) працював (ковальством займався). Встане десь в долині, застучить молотком і тут же приносять йому».

Слід зазначити, що трагічними для ромів були часи Другої Світової війни, коли на окупованій українській території роми не лише зазнавали утисків, а їх масово винищували. На думку дослідників, нацисти знищили чверть тодішнього ромського населення СРСР - близько 30 тис. осіб, з яких від 19 до 20 тис. осіб припадає на територію України. Крім того, після визволення Криму місцеві роми разом із кримськими татарами були безпідставно депортовані у східні райони СРСР. Це питання потребує окремого ґрунтовного дослідження.

Є спогади про те, як німці розстрілювали ромів, і як ромські діти рятувались, зокрема перепливаючи Дунай... Батько одного з опитаних нами ромів був родом з Румунії – т.зв. румунський ром. Всі його предки та родичі там ще досі залишилися. Але в 1941 році маму його батька німці прямо вдома розстріляли, дітям не було куди діватися. І він зібрав всіх своїх, хто у нього були - сестри, брати та сім'ю через Дунай перевів, тому що тут не стріляли ромів. Цікаво як він переводив родину: прихопив таке дерев'яне коритце, яке у них було, щоб тісто місити (ночви?). Діти маленькі всі були, і так вони, хапаючись за те корито, перейшли, точніше перепливли Дунай. Ну, Дунай не широкий в

тому місці. І сюди потрапили, на радянську сторону. Румуни тут тоді були, але не було німців, не стріляли так, як на тому боці. Тут потім вже румуни пішли...» Також є спогади, що румуни ловили ромів на молдавській стороні, щоб не домовилися про втечу. Про причини втрати знання ромської мови самі роми це пояснюють, що чому чимало ромів молдавською мовою говорять? Забули свою мову, їм забороняли говорити рідною мовою. Викорінювали нашу рідну мову і ті, хто вже народжувався в таборах.

Щодо чисельності ромів, то за даними Всесоюзного перепису населення 1926, в УСРР налічувалося 13 578 ромів (по перепису – циган); за переписом 1959 р. — 22 515; 1970 р. — 30 091; 1989 р. — 47 917 осіб. Згідно з останнім переписом 2001 ромів в Україні було 47 587 осіб. Найкомпактніші групи ромів зосереджено у Закарпатті (14 004 особи) і в областях Південної та Східної України (у Донецькій обл. — 4,8 тис. осіб, у Дніпропетровській обл. — 4 тис., в Одеській обл. — 2,9 тис. осіб). Однак, як вважають дослідники, загальна чисельність ромів в Україні значно більша (близько 100 тис. осіб), про що свідчать дані з різних регіонів. Так, подвірне медичне обстеження місць компактного проживання ромів на Закарпатті виявило 31 093 ромів, тоді як перепис зафіксував лише 14 004; у Волинській обл. моніторинг стану забезпечення прав ромів показав фактичну чисельність близько 2 тис. осіб на противагу 103 особам, зазначеним у переписі.

Впродовж століть роми були соціально і політично розпорошеними та не мали власної державності, їхній етнічній консолідації перешкоджали відсутність національних соціально-політичних інституцій, культурних та громадських закладів, шкіл і насамперед - відверта чи прихована дискримінація з боку панівних кіл країн, в яких вони перебували. Особливості формування та життєдіяльності ромів суттєво вплинули на визначення їхньої етнічної ідентичності, що позначилося на кількості етнонімів і койнонімів (назв груп людей і колективів) роми. Ось як про це говорить один з опитаних нами ромів Вурсол Борис Костянтиновича «У циган немає Батьківщини... Так і живуть: без прапора та без батьківщини. Але, де б вони (роми) не були коли вони розмовляють, то вони один одного розуміють, навіть якщо мова відрізняється... В різних країнах...»

Натомість є велике значення з якого ти роду: «Мій дід був Кірік (Кирил) – рід Кіріки, згадує Іван Архипов. Слава та авторитет роду впливає на його представників. Є багато вихідців, що в різних галузях себе проявляли (юри-

сти, ковалі, та інші... Грамотні були. А є протилежні...Значимість роду має дуже велике значення, коли рід хороший, навіть бідний хлопець чи дівка то їх будуть сватати, бо авторитет вище матеріального блага.

Етнографічні групи ромів здавна були розселені серед певних народів, тому досить часто до своєї самоназви вони додають етнонім відповідного народу. Ромознавці довели, що вже на початку XVIII ст. осілі роми утворили окрему так звану українську етнографічну групу. Так само виникли «молдавські роми», «сербські роми», «литовські роми», «кримські роми» та інші.

На початку XX ст. на теренах України виокремилася кілька етнографічних груп ромів: «серви», «влахи», «келдераря», «урсаря», «ловари» та ін., діалекти яких належали до української, балканської, карпатської, валаської та балтійської діалектних груп ромської (циганської) мови. Сама ж мова ромів входить до індоарійської групи індоєвропейських мов. Проте внаслідок розселення ромів поміж інших народів функціонування їхньої мови серед них змінилося. Ще на початку XX ст. дослідники звертали увагу на значне поширення в середовищі українських ромів української мови. За даними всіх переписів, що проводилися в Україні, серед ромів (порівняно з іншими етнічними спільнотами та національними меншинами) був найбільший відсоток тих, які називали рідною українську мову.

Попри значний перелік номінацій етнічної спільності ромів вона здебільшого зберігала власну самоназву – «роми», оголошену її офіційним етнонімом у квітні 1971 на 1-му Всесвітньому конгресі ромів у Лондоні (Велика Британія). ООН рекомендувала використовувати етнонім «роми» в офіційних документах держав як політично коректний. Більшість населення України традиційно сприймає ромів як циган, проте не всі цигани вважають себе ромами. Так, деякі групи циган Закарпаття ідентифікують себе з угорцями, а на Одещині – із молдованами.

Навіть в межах невеликих регіонів роми відрізняють варіативні особливості в межах своєї культури, про що свідчать наступні спогади: «в Андріяшівці, всі ми знаємо, це молдавани більше, що не цигани. Ось цигани живуть в Ясеновому, Балті, Гольмі, в Бендзарах є цигани. У Бендзарах цигани інші трохи, молдавські цигани, у них спосіб життя інший. Це ж все помітно, все наочно. Хто в Балті живе – так це всі знають».

Валерій Гальченко згадуючи про свого прадіда наголошує, що його прадід Вісаріон Гальченко жив чесно та достойно, був вихідцем з Дніпропетровська,

на нього та його родину говорили на них «тавричане».

У побуті та літературі досі побутують обидва терміни («цигани» та «роми»), які досить часто використовують як синоніми.

Among ethnic communities that have long resided in Ukraine, Roma occupy a separate place. Scientists have different opinions about the type of ethnic commonality of Roma— from complete rejection of any presence of ethnospecific features in them to the definition of them as a nationality. The most recognized definition of Roma is as an intergroup ethnic community, the main feature of which is the presence of a set of persons in the form of ethnodialect or ethnographic groups. Such groups constitute the main link in the social structure of the Gypsy community. In Ukraine, groups of Roma are distinguished by such indicators as professional activity; language or dialect; geographical features; religion; rank in hierarchical structure; level of self-consciousness and a sense of ethnic exceptionality.

The first written reference to Roma on the modern territory of Ukraine dates back to the 15th century, as discussed in L'viv diaries and diplomas of Polish kings, Lithuanian statutes, etc. In the middle of the 17th century, some Roma, who lived on the left-bank of Ukrainian lands, joined the national liberation struggle led by B. Khmelnytsky, this is confirmed in the document "Register of the entire Zaporizhzhya Army" from 1649 about such Cossacks as Wasko Tsygan, Fedor Tsygan, Stepan Tsyganchuk, Gerasim Tsyganin, Dmitry Tsyganchyk. Thus, during the 17th-18th centuries Roma were sporadically settled among the Ukrainian population of left-bank Ukraine. The social structure of the Roma did not always match the Ukrainian social structures, as an example the appointment to the post of Gypsy chieftains (as of 1751 there were only 7). It was during this period that the so-called "Ukrainian" ethnographic group of Roma was formed. Residence of Roma for several centuries among Ukrainians led to some changes in their culture and everyday life, sometimes they even experienced assimilation.

One of the first and unsuccessful attempts to get the Roma to settle down was made by use of force in the early nineteenth century, during the mass resettlement of them to the southwest of the Russian Empire. Despite the resolutions of prohibitions of vagrancy (1809, 1811, 1818 and 1839), most Roma continued to roam. Over time, also the government of the USSR tried to fight the nomadic way of life of the Roma. According to Soviet laws, which were in place from 1956 to 1962, the nomadic and so-called "parasitic lifestyle" of the Roma were condemned and you could be sentenced to 5 years of forced labour. And even after the abolition in 1962 of the paragraphs of the law on criminal liability for evading work and residence, they continued to try in every way to hide their ethnicity.

Included in the information collected by us among the Roma there are interesting memories of how the families of our respondents “locked down” and began to master a new and unusual way of life for them. Keep in mind that before 1956 the Roma lived like nomads. Still most Roma were “for” this law and supported the transition to settlement because they felt numerous harassment and mockery of Roma before that. At the time one identification certificate covered a horse and 15-20 people in the Roma family.

Instead, the Roma were worried about Ukraine and the tragic pages of history together with the Ukrainian people. During Holodomor (1932 -1933), which was a man-made famine with intentional aspects such as rejection of outside aid, confiscation of all household foodstuffs and restriction of population movement. As part of the wider Soviet famine of 1932–33 which affected the major grain-producing areas of the country, millions of inhabitants of Ukraine, the majority of whom were ethnic Ukrainians, died of starvation in a peacetime catastrophe unprecedented in the history of Ukraine. The famine hit hard and one of the elderly Roma remembers that his parents had eight children, they kept a good farm, there was a cow and a horse with a cart. They left the farm and dad put the children in the cart, used a canvas to make a tent on the cart to protect them from the weather, and left for western Ukraine. We didn't experience any hunger; this we would have remembered. Those who did not leave experienced terrible times. They even changed their neckpieces for food and clothes to children. We didn't starve because our father managed to find work as a blacksmith. “Go up somewhere in the valley with your cart, start working with your hammer and the word will spread quickly and you will get work.”

It should be noted that the times of World War II were tragic for the Roma, in the occupied Ukrainian territory Roma not only suffered harassment, but they were murdered en masse. According to the researchers, the Nazis murdered a quarter of the then Roma population of the USSR - about 30 thousand, of which 19 to 20 thousand from the territory of Ukraine. After the liberation of Crimea, local Roma together with Crimean Tatars were deported to the eastern regions of the USSR. This issue, however, requires a separate thorough study.

There are memories of how the Germans shot the Roma, and how Roma children were fleeing by crossing the Danube. The father of one of the Roma interviewed by us was originally from Romania – so-called Romanian Gypsy. All his ancestors and relatives still live there. But in 1941, when their mother was

shot by the Germans at home, the children had nowhere to go. So, he gathered all his family – sisters and brothers and crossed the Danube river into Romania, because there was no killing of Roma in Romania. It is interesting how he crossed the Danube river with his family. He used a wooden trough, which they had used to knead the dough for the bread. The children were small, and they held on the trough while they swam across the Danube. Well, the Danube is not wide in that place. And they got here, on the Soviet side. Romanians were here then, but there were no Germans, no shooting like on the other side. Here the Romanians left later. There are also memories that Romanians were catching Roma on the Moldovan side and returning them to Ukraine.

Why do so many Roma speak Moldovan? They forgot their language; they were forbidden to speak their native language. Their mother tongue was eradicated and only those who were born in the camps learned it.

As for the number of Roma, according to the All-Union Population Census of 1926, there were 13,578 Roma in the Ukrainian SSR (according to the census – Roma); according to the census of 1959 – 22,515; 1970 - 30,091; 1989 - 47,917 people. According to the last census of 2001 Roma in Ukraine there were 47,587 people. The most compact groups of Roma are concentrated in Transcarpathia (14,004 persons) and in the regions of Southern and Eastern Ukraine (in Donetsk region – 4.8 thousand people, in Dnipropetrovsk region – 4 thousand, in the Odesa region – 2.9 thousand people). However, according to the researchers, the total number of Roma in Ukraine is much larger (about 100 thousand people), as documented by data from different regions. Thus, a local examination of Roma compact habitats in Transcarpathia found 31,093 Roma, while the census recorded only 14,004; in Volyn region monitoring of the state of Roma rights showed the actual number of about 2 thousand. 103 persons specified in the census.

For centuries, The Roma were socially and politically scattered and did not have their own statehood, their lack of ethnic consolidation prevented the establishing of national socio-political institutions, cultural and public institutions, schools and above all – resulted in outright or covert discrimination on the part of the prevailing circles of the countries in which they lived. Their Roma way of life significantly influenced the definition of their ethnic identity, which affected the number of names of groups of people or teams - Roma. This is how one of the Roma interviewed by us, Vursol Boris Konstantinovich, puts it “ Roma have no

motherland. So, they live without a flag and without a motherland. But wherever Roma are when they meet, they understand each other, even if the language is different or they are in different countries.”

Instead, of great importance is what kind of lineage you are: my grandfather was Kirik (Cyril) – member of the Kirika family, Ivan Arkhipov told us. Fame and credibility of the genus affects its representatives. There are many Roma who have proved themselves in different sectors (lawyers, blacksmiths, policemen) they were extremely competent, but you can find the opposite of course. The significance of the family is very important. If a guy or a girl comes from a good family, even a poor family, they will be courted, because they are regarded as above most other people.

Ethnographic groups of Roma have long been settled among certain peoples, so quite often to their self-name they add ethnonyms of the respective people. Roma scholars proved that already in the early XVIII century Roma formed a separate so-called Ukrainian ethnographic group. Similarly, there were “Moldovan Roma “, “Serbian Roma “, “Lithuanian Roma “, “Crimean Roma “ and others.

In the early twentieth century. on the territory of Ukraine there were several ethnographic groups of Roma: “serva”, “lakhy”, “kelderary”, “ursary”, “lovary” etc., dialects of which belonged to the Ukrainian, Balkan, Carpathian, Vala and Baltic dialect groups of the Roma language. The Roma language itself is part of the Indo-Aryan group of Indo-European languages. However, as a result of the resettlement of Roma among other peoples, the functioning of their language among them has changed. Back in the early twentieth century. researchers drew attention to the significant spread among Ukrainian Roma of the Ukrainian language. According to all censuses conducted in Ukraine, among Roma (Roma) (compared to other ethnic communities and national minorities) was the largest percentage of those who called the Ukrainian language their own.

Despite the significant list of nominations of ethnic commonality of Roma, they mostly kept their own nickname - “Roma”, announced by official ethnonym in April 1971 at the 1st World Congress of Roma in London, Great Britain. The UN recommended the use of “Roma” ethnonym in official documents of states as politically correct. Most of the population of Ukraine traditionally perceives Gypsies as Roma, but not all Gypsies consider themselves Roma. Some groups of Roma of Transcarpathia identify themselves as Hungarians, and in the Odesa

region - as Moldovans.

Even within small regions, Roma distinguish various features within their culture, as evidenced by the following memories: “ in Andreiashivka, we all know, these are Moldovans, not Roma. Here Roma live in Yasinovo, Balti, Holm, in Bendzars. In Bendzars Roma are influenced by Moldovan Roma, they have a different way of life. It’s all noticeable, everything is clear. If you live in the Baltic – everyone will know who you are.”

Valeriy Galchenko, remembering his great-grandfather, emphasizes that his great-grandfather Visarion Galchenko lived a honest and worthy life. He was a native of Dnipropetrovsk, he and his family spoke to them like “tavrychane” or Ukrainian Roma.

In everyday life and literature both terms (“Roma “ and “Gypsies”) are often used as synonyms.

**Риси етнічного характеру.
Відчуття роду.**

**Traits of ethnic nature.
A sense of belonging.**

Чи є роми достойні? «Так, звичайно!»: в один голос казали нам опитані роми. Досвід великої кількості подорожей декого з наших співрозмовників став підставою для тези про те, що «якщо цигана не чіпати, турбувати (тревожити), він тебе не троне». Роми (цигани) не войовничі за натурою, добрі та навіть поступливі (покладисті). Якщо б роми мали все те, що мають інші, все що можуть опанувати, вони б жили не гірше інших... Особливо це стосується освіти та роботи. Хтось має схильність до розумової праці, хтось до фізичної... то таке...

Щодо стереотипної думки, чому роми не вчаться та не працюють? Так, Вурсол Борис Костянтинович згадує, що за радянських часів не міг знайти роботу, оскільки ромів часто не брали на роботу чи навчання, бо в родині хтось часто-густо був хоч один судимий (таке було життя) і це призводило до зневаги щодо ромів, інколи, на жаль, це і досі зустрічається.

Прожили ромів життя гідно, виховали дітей, кожного женили, дали хату, машину, немає іншого поняття в ромів, крім того, як і чим допомогти дітям. Завжди в середовищі ромів є суперництво, зізнаються, що трошки люблять похвалитися, та навіть прикрасити свої успіхи. Цікавою рисою є те, що на свята (весілля, поминки, інші) одягаються яскраво (лакове взуття, білий одяг, або поєднання контрастних кольорів: білого та чорного), зовнішньо завжди демонструють добробут в одязі.

Роми вважають, що від представників інших етносів вони відрізняються за зовнішністю, а по культурі, мабуть, ще й перевищують деяких. Для розвитку природніх рис рому потрібно дати якісь умови: дай йому роботу, дай йому пенсію, дай можливості, якимось так, щоб він міг прогодувати свою сім'ю! Він не захоче нічого такого, як стереотип, що роми крадуть, щось ще роблять. Такого не було б, якби тільки була якась допомога від держави. Не потрібно багато, а ось увага і якась допомога, правильність в веденні господарства. І його особистого, і у кожного із ромів окремо. Вони жили б тоді не гірше українців, росіян. Всі прекрасні. Роми нічим не відрізняються, кажуть більшість ромів.

Цікавою рисою повсякденної поведінки та характеру є те, що, як кажуть опитані роми «ми просто любимо вночі гуляти!» Це в принципі можна і звичаєм назвати. Чому, тому що любимо це, щиро, ми конкретно збираємося ввечері. Хрестини, день народження - ввечері. Якщо день народження у дитини маленької і просять привести на свято дітей вдень, і то запізняться і прийдуть до вечора. А коли гуляють батьки - то тільки вночі. Я думаю, що його мож-

на описати як звичай, хлопці. Ніде ніколи я не бачив ... Ну, то може рідкісний випадок в таборі, коли світла раніше не було, то намагалися гуляти вдень. А зараз ми гуляємо в залах-ресторанах... Єдине, що я бачив вдень, це коли їдуть до церкви вінчатися. А гуляють строго ввечері, зауважує Баланов Микола Олексійович.

Ромам притаманна дуже важлива риса: взаємоповага та підтримка своїх (ромів), про це виразно висловився Вурсол Борис Костянтинович : «Одного свого дурака не проміняю на тищу розумних»...

Цікаві спогади про родину прадіда Валерія Гальченка, який одружився на його прабабусі, що вже мала четверо дітей від іншого чоловіка. Він був шанованим, працював на заводі в Дніпропетровську, годував та забезпечував всю родину. Його дуже любили та поважали в родині та громаді. Діти вважали його за свого батька, іноді бабуся їх ніби перевіряла, коли пропонувала їти їсти, а вони відмовлялися, і поки тато не прийде за стіл не сідали. Так ті четверо нерідних дітей говорили: «ми без тата сісти не сядемо, він прийде з роботи і тоді ми разом поїмо». Ось така була повага дома. Це спонукає донести до сучасних дітей віковічні традиції та звичаї, щоб зберігали.

Один з дідусів Валерія Гальченка (по материнській лінії) та вся його родина жили чесно та гідно. Примітно, що навіть коли 7 років тато був відсутній діти продовжували вважати його авторитетом, поважати.

Ромські родини зазвичай багатодітні, так, Надія Димовська зауважує, що у батька вісім дітей було, ось як наших всіх зібрати то буде десь 150 родичів, Сергій Долока каже, що з двоюрідними усіма, 83 людини і таких прикладів можна навести багато, відчуття спільності роду, традиція збиратись всім родичам є й досі однією з найбільш збережених у ромів, навіть в умовах міста.

Роми є надзвичайно гостинними, а подавати гостям чай це взагалі великий циганський звичай. «В першу чергу гостей напоять чаєм», - згадували всі опитані респонденти. Навіть якщо їсти там вже приготовлено, то спершу чашку чаю дають випити. Потім вже все інше. Звичайно, це традиція. Ми біля багаття вечорами збираємося, що ми робимо першим? Ми ставимо чай. Поки щось приготуємо, поки шашлик. Навіть не кава, а саме чай. І в таборах це було, і зараз це є. Гальченко Валерій згадує: колись задав питання Мендалю, у нас є такий ром знаменитий, Льоні, бабусі Тамари – «Як жили таврійці?» Як жив мій батько в Дніпрі. Льоня, дай Бог йому здоров'я, він родич з моїм батьком, їздили туди сюди. Щоб ти розумів, каже, мама Валерки навчила мою

маму ставити під стакан блюдечко. Тому що це не чашка. Чашку ти візьмеш за ручку. А стакан без ручки, гарячий, як годиться пити чай, ти не візьмеш, бо він гарячий. Причому чай наливали не до верху, щоб не обпектися, щоб можна було взятися. Якби моя дружина подала тобі повний стакан чаю, ти б почув, як я з нею буду спілкуватися. Вона не має права тобі подати склянку, повну під зав'язку. Тобі ж рукою треба взяти склянку, там ручки немає...

При зустрічі ромів, особливо якщо давно не бачилися, зазвичай відбувається наступний діалог: «Сар сан? Сар траіс? ». Ти мені відповідаєш – «Все нормально, брат, в будинку. Хазяйство є, розумієш? Все нормально, брат, Виживаємо, все є».

Що важливе для ромів? Для ромів найголовніше, щоб був дах над головою, і щоб сім'я була сита. Ось це найголовніше для нас, в один голос кажуть роми. Свобода! Роми не йдуть на будь-яку роботу і не працюють, тому що є вільними. Ми звикли до неї (свободи), ми не підкоряємося нікому. Ми можемо працювати, не працюючи, і мати грошей з цього. Навіть без криміналу.

Роми самі про себе кажуть, що «наші люди дуже хороші віщуни, хороші співуни, хороші танцюристи. Вони дуже розумний народ. Дуже розумні, але волелюбні. Вони не могли просто сидіти під замком. Далі оте село і більше нікуди не йти. Просто натура така людська у ромів. Зараз, може, є жінки, які ворожать просто, щоб заробити собі на життя. А раніше не просто так жінка гадала комусь, тому що ворожіння - від Господа покарання. Ось приходять людина до неї, з бідною. Поворожи. Ну, тому що без бід людина просто так не підійде. Ось тільки тоді вона могла наблизитися до тієї людини, щоб поворожити. Так просто сходити, як зараз - цього не було. Якщо брати за православною вірою, то ворожіння це дуже великий гріх. Так ось, ром ж найсильніші віщуни!»

Важливим інструментом організації функціонування ромської общини був і подекуди досі залишається циганський суд. Які питання ж виносились на суд? Літні респонденти кажуть, що якщо біда, то збирається товариство (на суд), і визначає, як допомогти тій людині, яка звернулася. Потрапив син в якусь історію або покійний хто, або ще щось. Збиралися громадою і вирішували. Не було такого, щоб один піднявся, сказав так і так, і все. Ні, оголошувалися усією громадою. Один нічого не вирішує. А якщо хто по непорядку потрапив, то обираються чоловік п'ять, слухають біду, потім йдуть в сторону, вирішують. Вони життя бачили, знають нюанси, і говорять. І знову ж таки товариство

згодне або не погоджується. Торгівля, речі, базари. Я все життя пропрацював ковалем»...

На сучасному етапі, в цифрову добу інтернету, роми активно користуються гаджетами, загальне користування смартфонами та початок доба «інстаграму» призвели до того, що в цій соціальній мережі багато груп ромів, і це цікава тема для окремого дослідження.

Відчуття спільності роду проявляється і в тому, що до сих пір роми, повертаючись з заробітків додому майже одразу їдуть в гості один до одного, цілими родинами та влаштовують спільні трапези.

Are Roma worthy? «Yes, of course!»: All Roma interviewed agreed. Based on the experience of a large number of journeys of some of our interviewees it became the basis for the thesis that «if a gypsy does not touch or bother you, he will not disturb you». Roma are not militant of nature, they are kind and even compliant(reliant). This is especially true for education and work. Someone tends to work spiritually, someone to physically. It's like that...

As for stereotypical opinion, why do Roma not take an education and work? Thus, Vursol Boris Konstantinovich recalls that in Soviet times he could not find a job, because Roma often did not take a job or study, very often there was at least one member with a criminal record in the family (this was life) and this led to disregard for Roma (Roma), sometimes, unfortunately, this is still common. It was important for Roma to live a life with dignity, to raise children, to help each child, to build a house, get a car, there is no other concept in Roma, except how to help your children. There is always a rivalry in the Roma environment. They admit that they like to boast a little, and even show their successes. An interesting feature is that for the holidays (weddings, dresses, others) they dress brightly (lacquer shoes, white clothes, or a combination of contrasting colors: white and black), to show their wealth in their dresses.

Roma believe that compared to other ethnic groups they differ in appearance, and in culture, perhaps even exceed some. Roma are no different from other people, give him opportunities so that he can feed his family! Give him a stable job, give him a pension, He doesn't want to live like the like the stereotype that Roma steal for a living. It does not take much, some attention and help. A little help in the management of his personal economy. They would live no worse than anyone else in Ukraine. Everyone has wishes and hopes. Roma are no different, insists most Roma.

An interesting feature of everyday behavior and character is that, as the Roma interviewees say, «we just love to walk at night!» It can in principle be called tradition. Why, because we love it, sincerely, we always gather in the evening. A christening, a birthday – it all takes place in the evening. If we celebrate the birthday of a small child and we are asked to bring our children to celebrate in the afternoon, we will be late and come in the evening. And when parents walk - it's only at night. I think it can best be described as a tradition. I have not seen this anywhere else. Well, it may be on a rare occasion in the camp, when we did not have any light, they tried to walk in the afternoon. And now we walk

to the restaurants. The only time I walk in the afternoon is when I go to church. Otherwise, I am walking strictly in the evening, says Nikolai Alexievich Balanov.

Roma is characterized by a very important feature: mutual respect and support of their own (Roma), Boris Konstantinovich Voursol expressed it like this: «If a member of my gypsy family is a fool, I will not change him for a smart gypsy from another family». Interesting memories of the family of great-grandfather by Valeriy Galchenko, who married his great-grandmother and she already had four children with another man. He was respected, worked at a factory in Dnepropetrovsk, fed and provided for the whole family. He was very loved and respected in the family and community. Children considered him their father. Sometimes grandmother checked them when she offered them dinner, and they refused to sit down at the table until “dad” arrived home from work. So those four unrelated children said, «We will not sit down without dad. He will come home from work and then we will eat together.» That was the tradition. Young people should be encouraged to keep these age-old traditions and customs.

-One of Valeria Galchenko's grandparents and his whole family lived honestly and with dignity. It is worth observing that even when dad was absent for 7 years the children continued to consider him the authority and respected him.

Roma families are generally large. Nadezhda Dymovska notes that with her 7 sisters and brothers, if they all gather, they will be about 150 relatives. Sergey Doloka says that with all cousins' present, they would be 83 people. There are many such examples, and this gives Roma people a sense of belonging. The tradition of gathering all relatives is still one of the strongest among Roma, even in the cities.

Roma are extremely hospitable, and serving tea is generally a great Gypsy custom. All of our respondents told that when guests are greeted, they are served tea. Even if your meal is ready and waiting, a cup of tea is served first. It is a good thing to do. Not coffee, only tea. This is an old gypsy tradition. Valery Galchenko recalls: once I asked Mendal, a famous gypsy, how did Tamara's grandmother live, what was it like to live in the Tavria area? How did my father Lionija live in Dnieper? To make you understand, Vallerki says, my grandmothers mom taught my mother to put a plate under a glass. Since it's not a cup, there is no handle. And a hot glass of tea without a handle you will not take it because it's hot. Moreover, the glass was never filled to the brim, only half filled so that

you can take it. You will not get burned, if my wife had given you a full glass of tea, you'd hear me talk to her. She does not have the right to serve you a glass filled up. You need to take a glass with your hand.

When meeting Roma, especially if you have not seen each other for a long time, the following dialogue usually takes place: «Sar san? Sar trais? ». You answer «me - it's all right, brother, in the house and in the farm, everything is normal, brother, we survive, everything is there.»

The feeling of commonality of the genes is evident in the fact that until now Roma, returning home from work almost immediately go to visit each other, invite whole families, and arrange joint meals.

What is important for Roma? For Roma, the most important thing is to have a roof over their heads, and for the family to have food. That is the most important thing for us, all Roma agree. Roma do not go to work and don't work because they are free. We are used to the freedom and we do not obey anyone. We can work without pressure and enjoy what we are doing. We can live well, even without crime.

Roma themselves say that our people are very good fortune tellers, good singers and good dancers. They are very smart people. It's just that nature is so human in Roma. Today maybe there are women who are fortune tellers just to earn a living. Before, it was more difficult, because fortune telling would be punished by God. Still people visited the fortune tellers when they had problems or were in big trouble. That's how she could get closer to that person to be able to tell about the future. It was not easy to go, not like it is today. If you are a believer in the Orthodox faith, fortune telling is a very great sin. So, Roma are the strongest fortune tellers!»

An important tool for organizing the functioning of the Roma community was and sometimes still is the Gypsy Court. What questions were brought to trial? Older people say that if there is trouble, the involved parties are going to trial, and the Gypsy Court determines how to help the person who raised the matter to the court. If your son got into some difficulties or something else the Gypsy Court gathered and decided in the matter. The matter was announced to whole community. One person alone could not decide anything, he just spoke his own mind and that's it. Everybody could speak their mind. They then elected five men, listened to the problems, then they stepped aside to make a decision. They have seen life, know the nuances, and based on this they made their decision.

Again, the company agrees or disagrees.

At the present stage, in the digital day of the Internet, Roma actively use gadgets. General use of smartphones and accounts in «Instagram» led to the fact that in this social network there are many Roma groups. This is an interesting topic for a separate study.

Освіта та освіченість представників ромської спільноти.

Education

Загально відомими є стереотипи про те, що роми не прагнуть вчитися та працювати. Як зароджувалися такі негативні думки серед сусідів ромів? Переважна більшість опитаних ромів розповідали про своє бажання вчитися, натомість, особливо за радянських часів, але це не так легко було реалізувати. Наприклад, Вурсол Борис Костянтинович розповідає: «В мене освіта 11 класів, вісім я закінчив тут і три у вечірній школі. Так, безумовно, і я не міг знайти роботу», зазначаючи при цьому що до ромів було упереджене ставлення. Так, він прагнув навчатися на моряка: «Я ж у вищу морехідну вступав, у мене всього лише одна трійка була, з англійської. Все інше п'ять і чотири»... але не прийняли, бо ром. Але наче і приймали. Але коли комісія зачитала (особову справу), перед тим як прийняти в морехідну, запитали «у вас хто-небудь з родичів мав судимість?», почалось. Начебто так, дійсно, колись щось там, сестра щось перепродала... (багато хто з ромів мали непрості стосунки з законом). Це і стало ключовим фактором, чому рішення комісії було не на користь абітурієнта. Кочовий спосіб життя, звичайно, не сприяв систематичному здобуттю освіти. Натомість були і випадки, коли ромські діти виявляли неабияке прагнення до отримання освіти. Так, дід Івана Архипова був «дуже переїзний» багато кочував, і тітка Івана разом з його матою змінили за час кочувань 42 школи, натомість серед місцевих ромських родин вони були єдині, хто всюди ходив до школи. Навіть мама Івана «погрожувала», що коли виросте, вивчиться на прокурора, щоб карати ромів за такий спосіб життя. А батько Сергія Долоки вчив дітей в школі – працював вчителем. Роми мають здібності долюбих професій, зараз є велика частка ромів, що навчаються в закладах вищої освіти, особливо правничого характеру. Вони потім працюють за фахом, добре себе проявляють. Роми гарні спеціалісти, говорить Іван Архипов.

Кожен ром має своє джерело доходів, буде шукати де більше заробити.

Цінні спогади про освіченість в родині Валерія Гальченка: родина прадіда була порядна, але діти до школи не ходили, тоді це не завжди було можливим. Натомість серед ромів були освічені самоучки, які вміли читати, писати. Дідусь Гальченко Антон Віссаріонович був кавалеристом, після поранення не мав змоги воювати та будував Грузинську дорогу. А вже батько його мав можливість ходити до школи, служив в армії.

Діти ромів виявляли зацікавленість до зайнять різними видами спорту, так, Борис Костянтинович виріс та родився в Одесі, з 10 років грав в футбол.

Навіть грав центральним нападником за збірну України з футболу, разом з Буряком Леонідом (тренером Київського «Динамо»), натомість традиції ромського способу життя завадили грати далі... Важливими є зауваження, що у футбольній команді не було утисків, як до рома.

Родина Івана Цині є однією з відомою спортивною ромською династією в боротьбі, футболі та інших видах спорту.

Природньо роми є дуже одареними, але інколи батьки раніше і навіть зараз не посилають дітей вчитися, бо самі не вчені, знання передаються в родині: торгувати, машини ремонтувати, продавати, та інше. Останнім часом роми часто-густо їдуть працювати за кордон.

Натомість слід також зазначити, що сучасні роми прагнуть мати вищу освіту і досягають гарних успіхів в її здобутті. Майже всі діти ромських родин навчаються в школі, потім багато з них продовжують навчання в закладах вищої чи професійної освіти, стають відомим фахівцями в своїй справі.

A well known stereotype of Roma is that they do not want to learn or work. How were such negative thoughts possible among the neighbors of the Roma? The vast majority of Roma interviewees spoke of their desire to learn, but especially during Soviet times it was not easy to do. As an example, Borys Kostiantynovych Vursol says: «I went to school for 11 years, after eight I graduated here and then I spent three more years in evening school. Still I couldn't find a job,» while adding that people had a prejudiced attitude to Roma. His dream was to study to be a sailor: «I wanted to study at the best maritime university, my marks were good, I had only one three, in English. My other marks were five and four». They pretended to accept my application, but in the end, they didn't accept it because I am Roma. When the commission read my personal presentation before admitting me, they asked «Does any of your relatives have a criminal record?» And of course, it was something. My sister resold something... (many of the Roma had difficult relationships with the law.) This was a key factor in why the commission's decision was not in favor of the applicant. Nomadic lifestyle, of course, did not contribute to the systematic education. Instead, there were cases when Roma children showed a great desire for education. Thus, Ivan Arkhipov's grandfather was «over-moved» from roaming a lot, and Ivan's aunt and his mother changed during their youth 42 schools, but among local Roma families they were the only ones who went to school everywhere. Even Ivan's mother «threatened» that when she grows up, she will study to be the prosecutor to punish the Roma for this way of life. And Sergey Doloka's father taught children in school – he worked as a teacher.

Every Roma has his own source of income and will look for where and how to earn more.

In the family of Valeriy Galchenko his great-grandfather was decent, but the children did not go to school. It was not always possible to go to school. Instead, self-educated Roma who were able to read and write were teaching. Grandpa Galchenko - Anton Vissarionovych was a cavalryman, after being injured he was unable to fight and took part in building the road from Ukraine to Georgia. And his father who had the opportunity to go to school, served in the army.

Roma children showed interest in various sports, Boris Kostiantynovych was born and raised in Odesa and played football from the age of 10. He even played as a central striker for the Ukrainian national football team, together with Leonid Buryakov (FC Dynamo Kyiv coach). However, the traditions and lifestyle

of the Roma prevented him from taking his game further... It is important to note that in the football team there was no discrimination of Roma. Ivan Tsini's family is a famous Roma dynasty in wrestling, football and other sports.

Naturally, Roma are very gifted, but sometimes parents before and even now do not send children to school, they educate the children themselves. Knowledge is transferred in the family from generation to generation: trade, repair of machines, salesmanship, etc. In recent years, Roma often also go to work abroad.

Instead, it should be noted that modern Roma strive to have higher education and are successful in their accomplishment. Today almost all children of Roma families go to school. Then many of them continue their studies in universities or professional education institutions and later became well-known specialists in their field.

Традиційна культура ромів.

Traditional Roma culture

Традиційна культура ромів є надзвичайно цікавою. Як зазначають самі роми: традиції ромів вразливі (ранимі) та прекрасні. Головними чеснотами є повага та взаємодопомога. Ромська культура має специфічну рису завдяки своїй здатності сприймати готові форми й елементи навколишньої народної культури, відповідним чином замінюючи їхні функції, а в окремих випадках сприяючи збереженню елементів, що зникають і тому за типом належить до так званих гарячих культур. Водночас духовна та матеріальна культура ромів відзначаються низкою унікальних особливостей.

Як зауважив Вурсол Борис Костянтинович: «Думка старого мудрого цигана: по культурі роми інколи переважають інших, але не мають умов для розвитку та збереження культурних традицій. Нажаль, немає підтримки від держави». З цим важко не погодитись...

Родинна згуртованість, відчуття допомоги роду та колективна взаємодопомога є характерними рисами для спільноти ромів. Надзвичайно сильними були є відчуття спільності роду, співпереживання за рідних. Інколи це призводило не непоправних втрат здоров'я... Так, мама Івана Архипова, перенервувала коли заарештували її маму та внаслідок цього втратила здатність бачити: «Тато розказував, що вони туди їздили, і говорив, що Зіна (мама) була красуня... Бабу «закрили» тоді в Харкові, вона в тюрму пішла, а ми пішли жити до дядька Васі. Він нас взяв до себе... І мама так хвилювалася, що стала «темною». Під час суду вона промовила: «Ганя, візьми мене, за руку, тому що я нічого не бачу на нервовій почві».

Справедливіше цигана, напевно, немає. Є, звичайно, як то кажуть, в будь-якому стаді (паршива вівця). Але я зараз за більшість говорю. Вони дуже правильні, ніколи не були зрадниками. Ніколи не ганьбили один одного, і якщо ти, наприклад, подружився з ромом, і сім'я порядна, це вічні твої друзі. Вони ніколи тебе не підведуть, не обдурять, не підставлять. Що ти, що вони - це буде однаково. Це роми, вони так живуть. Але є, звичайно, десь якісь одиниці.

Звичаї предків і зараз є, звичайно, деякі втратили. Але більшість, відсотків 70 збереглися. Пішов звичай дуже рано дівчаток віддавати. Я особисто проти цього. І більшість сучасних проти. Ми і самі все знали, куди ця дитина піде. Це називається асиміляція. А раніше що. Не можна одружуватися було на російській, на молдаванці, це категорично не можна було. Тільки циганка. Щоб кров не псувати. Мужики ще хоч якось десь прощалося, а дівчині ні. Ганьба. Її могли мало не забити. У таборі був хаос, якщо він приводив дівчину іншої

нації. Натомість зараз у нас це трохи пом'якшало. Дівчина може вийти заміж за будь-кого. Немає значення, головне, щоб він порядним був. Те ж саме і хлопця стосується. Ось з розлученням у нас трохи тугувато. Ще дотримуємося старовинних звичаїв. Якщо дівчина накоїла справ, то вона отримує покарання. Не тілесне, але осуд, ганьба і супутнє. Якщо хлопець, сім на вісім. Тому що чоловік є чоловік, а ось жінці це недозволено.

Мудрий літній ром розмірковує: «пом'якшала традиція зараз, але вона не пішла повністю. Будь-яка нація дотримується, хоч у євреїв, хоч у українців, у вірмен. Просто в чому відмінність сучасності? У швидкості. Літаки, поїзди, автобуси - транспорт. Раніше, щоб дістатися моєму батькові до Одеси, треба було на коні - бо іншого транспорту не було, а якщо і був, то державний. Він же свої ковальня та молотки не повезе державним. Він сідав на коня, і це йому потрібно було вранці встати, щоб до ночі там бути. А зараз я можу тут з вами випити - в Москві похмелитися, протягом якоїсь години-двох».

Щодо сучасного виховання своїх дітей Валерій Гальченко зауважує, що бажає щоб вони також поважали закони предків, саме так він їх виховує і більшість ромів в його оточенні теж так роблять. Роми бажають, щоб онуки, праонуки та прапраонуки жили так само гідно як жили їхні пращури.

Важливим є те, що всі знають: роми намагаються уникати владних структур... Не люблять йти на співробітництво з владою, роми ніколи не «здають». «Через те, що нас гнали і не розвивалися ми. Кочували, співали, ворожили - тим і рятувалися. Виживали...» - кажуть літні роми.

Traditional Roma culture is extremely interesting. As the Roma themselves point out, the Roma culture is old and beautiful. The main virtues are respect and mutual assistance. Roma culture has a specific trait due to its ability to perceive ready-made forms and elements of the surrounding popular culture, then replacing their functions, and in some cases contributing to the preservation of elements that disappear and therefore by type belongs to the so-called hot cultures.

As Borys Voursol noted: «The opinion of the old wise Gypsy is that the culture of Roma is sometimes dominated by others, there are no special conditions for the development and preservation of cultural traditions. Unfortunately, there is no support from the state to preserve the culture. It's hard to disagree with that.

Family cohesion, sense of help of all sorts and collective mutual assistance are characteristic features for the Roma community. Extremely strong is a sense of commonality of the genes and empathy for relatives. Sometimes this resulted in non-irreparable health losses... Yes, Ivan Arkhipov's mother was nervous when her mother was arrested and as a result lost the ability to see. Dad said that they went to see her, and said that Zina (mom) was a beauty... Babushka was arrested in Kharkov, she went to jail, and we went to live with Uncle Vasya. He took care of us. And my mother was so worried that she became «dark». During the trial, she said, «Ghana, take me by the hand, because I don't see anything because I am nervous.»

There's probably no fairer people than the Roma. You will find, of course, as they say, "lousy sheep". But I'm talking about the majority now. They are very correct, have never been traitors. Never disgraced each other, and if you have, for example, befriended a gypsy, and the family is decent, they are your eternal friend. They'll never let you down, cheat you, they won't leave you. What you are, what they are - it's not changing. It's Roma, they live like that. But there are, of course, exceptions.

Over time some of the customs of course are lost. But most of them, up to 70 percent survived. Gone is the custom of giving away very young girls for marriage. I'm personally against it. And so are most Roma. We knew everything her new family. It's called assimilation. Before it was impossible to marry a Russian or Moldovan, it was absolutely impossible. Only Roma. So that the blood was not diluted. The man was still at least somehow excused, but not the girl. Shame. She could almost be killed. There was chaos in the camp if he was bringing

a girl of another nation. Instead, now we have softened it a little bit. A girl can marry anyone she wants. It doesn't matter, the main thing is that the marriage is decent. The same thing goes for the man of course. Divorce is not accepted. We still adhere to ancient customs. If the girl has not followed tradition, she gets punished. Not bodily, but condemnation and disgrace. If a man does not follow traditions he is not punished so strong. Because the man is a man, but for the woman it is not permissible.

Wise summer Roma reflects: «The traditions are practiced softer now, but they do not go away completely. Any nation adheres, though Jews, though Ukrainians, Armenians. Just what is the difference between old and modern life? It is speed. Planes, trains, buses - transport. Earlier, to get my father to Odesa, it was necessary to travel by horse - because there was no other transport. He will not carry his blacksmith tools. He was getting on a horse and it was he who needed to get up in the morning to arrive by nightfall. And now I can have a drink here with you - in Moscow and I travel for an hour or two.»

As for the modern education of his children, Valeriy Galchenko notes that he also wants them to respect the laws of ancestors, that is how he educates them and most Roma in his environment also do so. Roma want grandchildren and great-grand-children to live as dignified as their ancestors.

What is important is what everyone knows: Roma are trying to avoid power structures. They do not like to cooperate with the authorities, the Roma never «cooperate».

We were not recognized by the authorities. We lived the life of nomads, sang, feuded - so we escaped the authorities. We survived...: say elderly Roma.

Традиційні заняття.

Traditional activities

Кінь в житті ромів.

Здавна надзвичайно важливу роль в повсякденному житті ромів відігравали коні. Передусім, вони не лише були засобом пересування, а й виступали своєрідним мірилом багатства, тотемом, символом кочової свободи. Як зазначає, Димовська Надія Василівна, щоб швидше дістатися до потрібного місця, їздили верхи на конях, запрягали підводи, на яких приїжджали. Постійно перебуваючи в контакті з кіньми, роми знали всі тонкощі їхньої фізіології, норони, вправно лікували та дресирували цих тварин. Одним із головних промислів ромів були торгівля та обмін кіньми, що найчастіше відбувалося на ярмарках і базарах. Цю пристрасть до обміну відображено в українському прислів'ї «Менжує, як циган кіньми». Купівля коней і менджування ними приносили не лише певний заробіток, а й розкривали природжений артистизм натури який, який «іде на торг» не лише за тим, щоби торгувати, а ще й для того, щоби грати перед великою аудиторією; ця гра захоплює його. У ході такої гри роми нерідко використовували різноманітні «фірмові» хитрощі й трюки, жертвами яких ставали довірливі покупці-селяни.

Димовська Надія Василівна зауважує: «роми люблять коней, мій брат розводить коней. А колись тато з колгоспу привів коня, і я теж молодою їздила верхи. Коня того викормили.... А коли тато помер, кінь прийшов і стукав у вікно.... А під час похорону кінь стояв та урвався і йшов позаду процесії...»

Чого і як роми почали красти і обманювати? Гальченко Валерій Валерійович та Архипов Іван Володимирович зауважують, наприклад, ви зараз сидите, торгуєте на базарі, у вас є господарство. Але ж це було не дозволено в той час (за радянської влади), пояснюють літні роми. Якби ром навіть це розвинув, у нього б все відібрали. Автоматично відібрали, ти ром - ти не маєш права, так вважали за радянської влади. У той час ми (роми) боялися, ми були залякані. Я кажу «ми» тому що я пишаюся своєю нацією. Я не хочу бути іншої нації і називатися іншим. Я ром (циган). Але скоро ми доведемо, хто ми є насправді. Я працюю всього третій рік, я зупинятися не збираюся, тому що більшість наших на сьогоднішній день живуть адекватно».

Дідусь Валерія Гальченка по мамі мав прізвище, що відповідало його діяльності - Коновалов Іван. Два його сини працювали на конезаводи – Коновалов Іван Іванович та Коновалов Леонід Іванович, а ще двоє синів Коновалов Марк Іванович и Коновалов Григорій Іванович були чоботарями. Григорій жив

у Вознесенську, його називали не по імені, а «Хазяїн». Він був гарним майстром по виготовленню взуття: сам робив викройки, сам шив і сам продавав на базарі. Вся його родина жила чесно та гідно.

Ковальство.

Головним традиційним заняттям ромів, поряд з обміном коней та коновальським промислом (каструванням та лікуванням коней), здавна було ковальство. Всі опитані нами роми зазначали, що часто чоловіки традиційно займались ковальством.

Так, батько Вурсола Бориса Костянтиновича, що знав ковальську справу, за спогадами його сина з 1956 р. «завів» осіле циганське життя. Борис Костянтинович, змалечку допомагав батькові в майстерні. Як міг допомагати 10-річний хлопчик ковалеві: вчився, спостерігаючи за роботою батька. В ромських родинах діти завжди допомагали батькам, батьки працювали.

Димовська Надія Василівна згадує про родинну династію ковалів: «Мій дід був ковалем і мав трьох синів – теж ковалів. Один з них – мій батько. Я зберігаю газети, де публікувалися матеріали про них. Їх поважали, вони були гарними людьми». В Балті також пам'ятають, що місцеві роми славились майстерністю виготовлення унікальних возів. Секрет – якісне виконання. Навіть євреї приїздили тільки до дядька Надії Василівни - Івана, аби він їм кував колеса та інші металеві частини. Вони все приїжджали тільки до дядька Івана. Царські вози - все коване, і колеса, і все. Балтські вози за кілометр було чути, так дзвеніли. Я вам ось що скажу, зауважує Надія Василівна: якщо циган береться за роботу, він виконає її і на сто, і на двісті відсотків. Не так, як слов'янин, який чекає, щоб швидше час закінчився і піти. Ні. От мій дядько Іван пішов на пенсію і навіть вдома горнило зробив». Якщо порівнювати Балтський віз - то він «мерседес, а всі інші вози - то інші машини: вища марка!» зауважив Іван Архипов. Згадують, що в Обжилі брат бабки Ольки Івана Архипова - Василь Болеско робив вози в середині ХХ ст. На колеса воза прикріплювали мідні тарілочки – чотири всього – вони давали специфічний дзвін, в кожного воза він був унікальний. Роми зберігають традиції ковальства, так в Кривому Озері – ром коваль, в а Бендзарях ром робить сапки досі і продає їх на базарі.

Валерій Гальченко, згадуючи про свого прадіда Вісаріона Гальченка зауважує, що за законами ромів він жив гідно, чесно, він поважав людей і люди його дуже поважали. Він торгував породистими кінями на ринку. Утримував кінні пошту, до нього приходили люди як зараз приходять до автопарку... тоді це називали кінною поштою. У прадіда там були карети, підводи. Були різні коні, в тому числі верхові. Автівок не було і коні були дуже затребуваними для

пересування, як зараз автобуси (жартує праонук).

Але ж відомо, що українці також займалися ковальством, чим відрізнявся ромський коваль від іншого? На думку опитаних нами респондентів циган-коваль був більш майстерним. Наприклад, він згадує, що його батько міг зробити з заліза тяпку (сапа), вили, борони, плуги – інші ковалі такого не виготовляли. Як кажуть, що у ромів бути ковалями це Дар божий – від природи дано ..., так само як майстерність співати, танцювати, так і це.

Інший респондент також зауважив що його батько професійний коваль був: підводи робив, допомагав людям. В багатьох ромських родинах всі предки ковалі. Не просто так, а професіонали своєї справи. Раніше ж не було резинових коліс, наші (роми) робили колеса на трактора. Підводи обковували повністю, нові. Столяр робив все, що дерев'яне, а ковальським металом обковували роми.

Один з старих ромів-ковалів шкодує, що вже не може особисто передати молодів свої вміння, але обіцяє розповісти, наголошуючи, що в цій справі головне - це практика, це треба бачити. Бачити метал, бачити горнило, як воно нагрівається, який метал ти береш, що ти хочеш кувати. Пригадує і деякі прикмети та забобони ковалів, зокрема є таке повір'я, що не можна сідати на ковадло, ні в якому разі. Ні чоловікові, ні, тим більше, жінці. Молоток з руки ніколи ніде не кидається. Він або на ковадлі, або на стелажі. Нікого стороннього до кузні не підпускати. Гроші за роботу брали тільки після виконання замовлення. Наперед брати не вийде, треба щоб людина була задоволена. Тоді вона дякує за роботу.

Зокрема, роми також спеціалізувалися на виготовленні тонких підков, пряжок, «циганських» голок і ножів. До переліку ремесл, якими займалися роми, належали котлярство (виготовлення казанів), лудження (обробка оливом поверхонь металевих виробів), виготовлення прикрас зі срібла та золота. Групу традиційних занять ромів становив також перепродаж старих речей.

A horse in the life of Roma

Horses have long played an extremely important role in the daily life of Roma. First of all, they were not only a means of transportation, but also acted as a measure of wealth, and an icon of nomadic freedom. As noted, Nadezhda Vasylivna Dymovska, to quickly get to the right place, rode horses, harnessed the carts on which they came. Constantly in contact with horses, Roma knew all the refinements of their physiology and skillfully treated and trained these animals. One of the main economic activities of Roma were trade and exchange of horses, which most often took place in fairs and markets. This passion for trade is reflected in the Ukrainian proverb «Changing like gypsy horses». Buying horses and training them brought not only a certain earnings, but also revealed the innate artistry of the nature of the Gypsy, who «goes to the auction» not only to trade, but also to perform in front of a large audience; This game captures the spirit of the Roma. During such a game Roma often used a variety of «branded» tricks and tricks, the victims of which were naïve buyers – often peasants.

Nadezhda Vasylivna Dymovska observes: «Roma love horses, my brother breeds horses. And once dad brought a mistreated horse from a collective farm, so when I was young, I rode a horse. The horse was treated well, regained its strength... When Dad died, the horse came and knocked on the window... And during the funeral, the horse stood and watched, then walked behind the procession...»

What and how did the Roma start stealing and cheating? Valeriy Valeriiovych Galchenko and Ivan Vladimirovich Arkhipov note, as an example, you are now trading in the market and you have a farm. But this was not allowed at the time under the Soviet authorities, explained the elderly Roma. If Roma had even developed a farm, it would have been taken away. Automatically selected, you Roma - you have no rights the Soviet regime believed. At the time we were afraid, we were intimidated. I say «we» because I am proud of my nation. I don't want to be anything else or called anything else. I'm Roma. But soon we will prove who we really are. I'm only working for the third year, I'm not going to stop before most of our people live adequately.'

Valeriy Galchenko's grandfather had a surname that corresponded to his activities - Ivan Konovalov. Two of his sons worked at the horse stud Ivan Ivanovych Konovalov and Leonid Ivanovych Konovalov, and two other sons Mark

Ivanovich Konovalov and Grigory Ivanovich Konovalov were horse1shoe makers. Grigory lived in Voznesensk, he was called «Host». He was a good master at making horseshoes: he designed the patterns himself, made them himself and sold them himself in the market. His whole family lived honestly and with dignity.

Blacksmithing.

The main traditional occupation of Roma, along with the exchange and breeding of horses (castration and treatment of horses), has long been blacksmithing. All the people we interviewed noted that often men traditionally engaged in blacksmithing.

Thus, the father of Boris Konstantinovich Vursole , who knew the blacksmithing business, according to the memories of his son, in 1956 left the traditional nomadic life and settled in a village. From his childhood Boris Konstantinovich helped his father in the workshop. As a 10-year-old boy he studied and watched his father's work. In Roma families, children always helped their parents when their parents worked.

Nadezhda Vasylivna Dymovska describes the family dynasty of blacksmiths «My grandfather was a blacksmith and had three sons – also blacksmiths. One of them is my father. I keep newspapers where articles about them were published. They were respected, they were good people.» Keep in mind that in Balta, to the north of Odesa region, local Roma were famous for the skill of making unique carts. The secret was high-quality work. “Even Jews came, but only to my uncle Ivan” said Nadezhda Vasylivna -, “and he would produce forged wheels and other metal parts. They all came to Uncle John. He created “King's” carts - all forged, and wheels, and that's it. You could hear these carts a kilometer away. I'll tell you something” If a Gypsy takes the job, he will do it for a hundred and deliver two hundred percent. Not like a Slav who waits for the faster time to run out and leave. No. Here my uncle John retired and even at home he continued to work. « If we compare the Baltic carts - it is a «Mercedes, the best brand and all the other carts are ordinary: « said Ivan Arkhipov.

Remember that in the village of Obzhyla, to the North in the Odesa region lived the brother of Ivan Arkhipov's grandmother Olga. His name was Vasily Bolesko and he made carts in the middle of the twentieth century. On the wheels of the cart he attached copper plates - four to each wheel - they made a specific sound so that each cart was unique. Roma preserve the traditions of blacksmithing, so in the city of Kryvyi Rih, the Kryvyi Rih oblast– Roma blacksmith, and Roma from Bender, Moldova still makes axes and sells them in the market.

Valeriy Galchenko, referring to his great-grandfather Visarion Galchenko, observes that according to the laws of the Roma, he lived with dignity, honestly,

he respected people and people respected him greatly. He traded thoroughbred horses on the market. He was running a courier service and people came to him for his services. At the time it was called horsemail. Great-grandfather had many carriages, from simple to very comfortable carriages. There were horses available, also for riding. There were no cars and horses were very popular for travelling, like buses are now. jokes the great-great-granddaughter.

It is known that Ukrainians also engaged in blacksmithing, but what is the difference between a Roma blacksmith and a Ukrainian blacksmith? According to the respondents surveyed by us, a gypsy blacksmith is more skillful. For example, he remembers what his father could make of iron twill (sappa), fork, harrows, ploughs – other blacksmiths did not produce such products. As they say, the blacksmith skill of the Roma is a gift of God – given by nature, as well as the skill of singing, dancing, and so on.

Another respondent also noted that his father was a professional blacksmith: he made carts and helped people. In many Roma families, all the ancestors were professional blacksmiths. Before when there were no rubber wheels, our (Roma) made wheels on the tractor. The tractor was like new. The carpenter did the woodwork on the wheels, then a Roma blacksmith wrapped the metal to the wheel.

One of the old Roma blacksmiths regrets that he can no longer personally convey his skills to the young, but promises to tell everything, stressing that in this case the main thing is practice, you have to see it being done. See the metal, see the tools, how it heats up, what metal you take, what you want to forge. I will also share with you some signs and superstitions of blacksmiths. As an example, there is such a belief that you cannot sit on an anvil. No man and especially not a woman. The hammer from the hand never goes anywhere. It is either left on the the anvil or on the shelves. Do not let any outsider use your tools. Payment for the work was taken only after the order was fulfilled. No prepayment was taken, customer satisfaction was important and if satisfied, you will be thanked and rewarded.

In particular, Roma also specialized in the manufacture of thin pots and pans, buckles, «Gypsy» needles and knives. The list of crafts, in which Roma engaged, belonged to rolling (making pots and pans), alding (oil treatment for surfaces of metal products), making jewelry made of silver and gold. A group of traditional Roma classes was also resale of old things.

**Музика.
Ворожіння, пророкування.**

Music. Fortune telling, prophecy.

Музика

Дуже поширеним було музичне ремесло: роми грали під час весіль на скрипці, бессарабські роми вмiли грати на кобзі, лірі, скрипці, а з кінця ХІХ ст. - на гітарі. Музикантами були цілі родини, наприклад у Сергія Долоки у діда було п'ять братів і дві сестри, всі з роду музикантів каже він, були скрипалями, на трубах грали дуже гарно, прадід був скрипаль, дід був музика... Батько мій, згадує Сергій, був директором клубу, працював учителем у школі, був хліборобом.

Загальновідомо, що роми надзвичайно співочі: і жінки і чоловіки, про це всі знають. Як згадують всі опитані нами роми, так добре співають що навіть музика не потрібна!!! Прикметно, що цьому вчаться в родині, передають традицію співучості з покоління в покоління, дар співучості є однією з специфічних рис ромів.

Ворожіння, пророкування.

Ромські жінки мають дар та відомі умінням пророкувати долю, ворожити, шукати скарби, винищувати мишей, щурів, лікувати нетрадиційними методами тощо.

Про традицію ворожіння жінками роми кажуть: «Все ж ми (цигани) трохи «знаємо», у мене мама ворожила. Ми думали, що мама просто так ворожить, щось собі говорить. Але у мами все виходило, до неї люди приходили. І виявлялося, що моя мама завжди була права! Ну, ми цим зараз вже не займаємося, цього не знаємо. Ми цивілізовані, таке не практикуємо. А от мама моя - я думаю, що в кожному з нас щось таке є, не дайте збрехати» - Згадує Надія Димовська.

Серед ромів Балти є цікава розповідь, згадують ніби потрапила до них монашка, була вона ігуменя жіночого монастиря в Ленінграді. Сама українка, з Бершаді, вона приїжджала до ромської жінки і все ходила по святих місцях, і частенько була в нашому соборі і нашому монастирі (в Балті). Ходила до хороших людей в гості, говорила «йду туди, куди мене Бог посилає». Ну, ми ж думали, вона придумує. І одного разу вона говорить, «я знаю, що ви не українці. Ви роми, але у вас стільки намішано в роду всякої крові, але я дуже люблю ромів. А знаєте, за що люблю? Тому що за цей «гвоздик», в волоссі захований, тільки одній вашій нації дозволено трошки брехати». От так каже - Бог вам (ромам) все прощає.

Більшість ромських жінок за здатність ворожити та віщувати називали відьмами та в давні часи спалювали на вогнищах. Було багато ромів, які й не займалися цим, але переслідували всіх. Мирною працею займалися, а їх знищували.

А баба наша, згадує один з респондентів, «потрапила» - за ворожіння в тюрмі сиділа. Два рази під суд потрапляла. За ворожіння і за горілку. Ну, вона залишилася з шістьма дітьми в будинку. В чужому домі. Вона ж повинна була якось виживати. Мама казала, що і священникам бабуся ворожила, і кому тільки не гадала. Ворожила і потрапила до в'язниці. Мені й зараз говорять, гадай акуратно, а то недавно циганці 8 років дали, заворожила Прокуроршу київську. От начебто ж розумні люди, а до циганки йдуть, слухають...

Бабуся Валерія Гальченка – баба Соня, мала дар ворожіння, була здатна «бачити» та «допомагати», лікувала людей і за це її дуже поважали. Платою

за її дар були продукти, встановленої ціни за «послуги» не було: хліб, олія, інші продукти. Жінка мала прокормити свою родину, дітей, натомість не вимагала в людей оплати. Її чоловік категорично забороняв брати гроші, він казав: «раз ти «бачиш» - допомагай, але гроші за брати не можна...» Хоча бувало по-різному, інколи інші ромські жінки брали гроші за свої послуги.

Ромські жінки, як багато хто за радянських часів, спекулювали, це не було шахрайство, як зауважують роми зараз, просто спекуляція в той час була розповсюдженим явищем не тільки серед ромів, а зневага до ромів була, це безумовно. Навіть зараз, зауважують роми, так буває, що якщо йде циган з росіянами, добре, якщо він знайшов спільну мову. А якщо ні, то відразу така зневага до ромів, в тому плані, що вони цигани. А він, що винен? Ні...

Натомість жінки часто-густо працювали в колгоспі, так мати Бориса Костянтиновича Вурсола працювала дояркою (як казали - циганською...). Він згадує як допомагав їй і рано вранці разом з мамою ходив до ферми. В своїх спогадах респонденти згадували, що за радянських часів ромські жінки частіше працевлаштовувались в сільській місцевості, часто траплялося, що жінка була єдиною, хто офіційно працював, інші ж члени родини, бувало, що спекулювали, «зараз це комерція, бізнес, а раніше так називали спекуляція...»

Music.

Musical skills are common among Roma, they played during weddings on the violin, Bessarabian Roma were able to play kobza, lira, violin, and from the late nineteenth century. – the guitar. Whole families were musicians, for example, Sergey Doloka's grandfather had five brothers and two sisters, all of them played the violin, they played very nicely on the flutes, his great-grandfather was a violinist, his grandfather had music. My father, Sergey recalls, was the director of the club, worked as a teacher at the school, and baked bread.

Roma women have the gift and known ability to prophesy destiny, feud, seek treasures, exterminate mice, rats, treat with unconventional methods, etc.

It is well-known that Roma love to sing, both women and men, everyone knows this. All the Roma interviewed by us mentioned that it is so good to sing that even musical instruments were not needed!!! It is worth noting that this is learned in the family, passing on the tradition of singing from generation to generation. The gift of singing is one of the specific features of the Roma.

Fortune telling, prophesy.

About the tradition of fortune telling by Roma women Roma say: «We «know» a little, my mother argued. We thought mom was a little strange, talking to 'herself. But my mother did it and people came to her. And it turned out that my mom was always right! Well, we're not doing it now, we don't know how. We are civilized, we do not practice this. But my mother - I think that in each of us there is something, she did not lie», - remembers Nadezhda Dymovska.

Among the Roma of the Baltics there is an interesting story, about a nun who visited them. She was the prioress of a women's monastery in Leningrad. A Ukrainian woman herself, from Bersadi. She visited the Roma women and together they walked in the holy places, our cathedral, and our monastery (in the Baltic). I went to good people to visit, she said «I'm going where God sends me.» Well, we thought she was coming up. And one day she says, «I know you're not Ukrainian. You are Roma, but you have so much mixed blood, I really love Roma. Do you know why I love Roma? Because for this «carnation», hidden in the hair, only your people is allowed to lie a little.» That's what God says to you (Roma), forgiving everything.

Roma women were known for the ability to tell the fortune, this made the Russians persecute them and in ancient times they were burned on the fire. There were many Roma who did not do this, still they were all persecuted. They only engaged in peaceful work, still they were all murdered.

And our grandmother, recalls one of the respondents, was sent to prison for fortune telling. Two times she was on trial. For fortune telling and selling homemade vodka. Well, she lived with six kids in someone else's house. She had to survive somehow. Mom said that she did fortunetelling for the priests. I have been told, be careful when you do fortunetelling, it is not allowed. Recently a Roma was sentenced to 8 years in prison because she did fortunetelling to the prosecutor of Kiev. They are smart people, but still they go to Roma to listen what they have to say.

Grandmother of Valeriy Galchenko – Babushka Sonia, had the gift of fortunetelling, she was able to «see» and «help», she treated people and they respected her very much for it. the price for the services was not set and the payment for her services were all kind of groceries: bread, oil and so on. The women had to provide food for the family, for the children but she did not ask

people to pay money. Her husband specifically forbade her to take money for her services. Others said: «If you can «see» - help, but you cannot charge any money for this.» Although it was different, sometimes other Roma women took money for their services.

Roma women were not a scam, as many in Soviet times suggested. As Roma now observe, it was just that speculation at the time was commonplace not only among Roma. However, the disregard for Roma is. Even now, Roma remark, it so happens that if Roma follow the Russians, if they found common ground and if not Roma, immediately showed contempt for Roma, simply because they are Roma. Was this the fault of the Roma? No...

Instead, women often worked in the collective farm, so Boris Konstantinovich's mother Vursola worked as a doyarka (as they said - Gypsy....). He recalls helping her and walking to the farm with his mother in the early morning. In their memoirs, respondents mentioned that in Soviet times Roma women were more likely to be employed in rural areas, it often happened that the woman was the only one who officially worked, the other family members, was speculating, «today it's called trade or business, previously it was called speculation.»

Житло. Циганський табір.

Accommodation. The Gypsy camp.

Житло.

Протягом століть ромам були притаманні як осілий, так і напівкочовий та мандрівний способи життя. Відповідно до цього житло було трьох типів: 1) постійні будівлі для осілих, меншою мірою - напівосілих ромів; 2) переносні збірні житла - для ромів напівкочових і кочових; 3) різноманітні тимчасові курені, навіси, вітрові запони та інші конструкції, які споруджувалися на кожному новому місці з наявних матеріалів, - для мандрівних груп. Хто переходив до осілості або жив поза іноетнічним середовищем, будували хати або перебудовували куплені чи покинуті будівлі, які зовні майже не відрізнялися від інших. Специфічним був принцип використання вільного простору будинку, його планування та внутрішнього облаштування.

Опитані роми Одещини самі про сучасне житло кажуть наступне: «І скажіть, чому ось ми тільки трохи вилазимо з убогості, бідності, ми будуємо будинки. Коробочки ці ваші, квартирки. Дім збудуєш - начебто великий, двоповерховий, а всередині все лабіринти, кладовочки, кімнатку. Зайдіть до рома - зали вільні, просторі, кухня величезна, стелі високі. Я сам заходжу в такий будинок - я дихаю, я сваволити. Тільки трохи притискає ця коробочка - все, я відчуваю, що я в якомусь замкнутому просторі. Чому воно у нас є? Воно нам дано за своєю природою, воно в крові. Воно з покоління в покоління пройшло».

Інтер'єр житла ромів успадкував від шатра і намету поділ простору на три частини, невизнання переділок і меблів. Самі вони це пояснювали тим, що їм «потрібне повітря», простір, тому вони влаштовували «спільну кімнату». Якщо ж наявних перегородок неможливо було позбутися, хату вважали незручною. Біля входу зазвичай розташована велика кімната «зало», перегороджена у глибині. За перегородкою містилися дві кімнатки: в одній складали на день перини, а друга вважалася кухнею, де розміщувалися піч і різне кухонне начиння. Відгороджені маленька кухня і кімнатка копіюють простір, відведений у традиційному шатрі для возу. Іноді й досі трапляються житла з перегородками із тканини, схожими на «закрилки» намету чи шатра. Ширма («запона») - занавіски з яскравої тканини - відгороджувала ліжко з перинами і куток для кухні. Вільний простір роми використовували із традиційною метою: на ніч розкладали на долівці перини та лягали спати ногами до виходу. Саме тому вони дуже уважно стежили за чистотою долівки. Незмінною залишалася звичка зберігати найцінніші речі майже під стелею (за уявленнями ромів, чим вище місце, тим воно

«чистіше»). Досить довго серед осілих ромів побутувало негативне ставлення до меблів. Столи використовували ті самі, якими послуговувалися кочові роми, - із короткими ніжками близько 12 см. Під час зустрічі гостей їх ставили на середину кімнати, при цьому всі розміщувалися навкруги на долівці, схрестивши ноги («по-циганськи»). Після трапези стіл прибирали, залишаючи простір кімнати незайнятим. Для напівкочових і кочових груп ромів були характерні переносні розбірні житла: шатро - «катуна» - і намет - «цера», які вони розташовували неподалік від лісу, річки, населеного пункту. У них роми жили із ранньої весни до пізньої осені.

Словом «шатро» називали як усе житло, так і верхню тканину з нефарбованого полотна. Були два види наметів, залежно від того, де ставився віз - усередині намету чи біля житла. Для шатра був притаманний перший варіант, коли під нього ставили один чи два вози, а під полотном намету прилаштували дві або кілька запон, при цьому конструкція житла залишалася незмінною. Від розмірів верхньої тканини залежала площа намету. Каркас шатра виготовляли із дерев'яних жердин, кількість яких, висота, порода дерева (береза, сосна тощо) та назва дещо відрізнялися в різних груп. Запону із барвистої тканини чіпляли в наметі на ніч із метою захисту від дощу та комах. У розгорнутому стані запона мала форму куба. Тому житло ромів вночі - це ніби дім під двома дахами: верхнім слугувала тканина шатра, а роль стін і нижнього даху виконували п'ять тканинних площин запони, передня частина якої закривала вхід у шатро. Її вирізняли шляхом прикрашання та орнаментації. Верхню частину запони називали «небом». Необхідним доповненням до запони були «закрилки» - завіси, які закривали від чужих очей віз. Брудні колеса заздалегідь обмотували ганчір'ям, потім до воза і двох кілків прив'язували закрилки, які захищали шатро від дорожнього пилу. На задній жердині згори закріплювали одну чи кілька ікон. Внутрішній устрій шатра підпорядковувався традиції, зумовлювався потребою частих переміщень та був пов'язаний із нормами звичаєвого права та деякими особливостями духовної культури. Віз, що уособлював нерухомі меблі, встановлювали в наметі навпроти входу. Розташування речей у шатрі регламентувалось уявленнями ромів про «чисте» і «нечисте». Так, голоблі - «чисті», бо вони - у безпосередній близькості до коня, який не лише везе, а й годує. Жінці не дозволено було підходити близько до голобель та більше - переступати через них. Циганка розбирала всі кочові пожитки та розташовувала їх у шатрі відповідно до традиційного сприйняття «чистоти» місць і речей. Не всі групи ромів користувалися наметами, були також поширені криті вози, фургони, повозки, кибитки, простір яких теж розподілявся

на «чистий» і «нечистий».

Циганський табір.

В Україні табір ромів здавна становив батьківську родову спільноту. І сьогодні роди відіграють важливу роль у житті ромів. Одним із головних громадянських інститутів в їх середовищі залишається суд - «сендо» («кріс»), до якого входять переважно літні, досвідчені роми. Очолює «сендо» «баро шеро» (що в перекладі означає «велика голова»), якого обирають більшою кількістю голосів. Спостерігаючи за дотриманням звичаєвого кодексу ромів - «мангіпену» («заповіт»), суд зазвичай налагоджує взаємини між членами родини, впливає на шлюбні стосунки, накладає дисциплінарні покарання тощо. Важливою нормою спілкування між ромами і досі залишаються клятви. Вони можуть бути легкі та тяжкі. У ромів як кочового народу всі моральні принципи спираються перш за все на кровну спорідненість і принцип поваги до старших.

Концепт «свій-чужий» (абсолютизація свого та виокремлення чужого) накладає вагомий відбиток на процес міжкультурної комунікації ромської громади. Чіткий розподіл на «рома» та «гадже», тобто «ромів» і «неромів», є причиною певної замкненості ромської спільноти, проте взаємопроникнення культур, зокрема української та ромської, нині все ж таки відбувається. Серед найпоширеніших шляхів такого взаємопроникнення - спільне навчання дітей українців і ромів у школі; регулярні контакти під час торгівлі чи ворожіння/гадання; інколи - змішані ромсько-українські шлюби (переважно через одруження з українками) тощо. Щодо «ромського нерома», або ж «романо гаджо», який потрапляє у ромське середовище, починають застосовувати ті самі норми звичаєвого права, що й відносно ромів. Це є порушенням кордонів дії подвійних стандартів для «своїх» і «чужих». У ромів є вираз «ром ромеса, гаджо гаджеса» - циган циганам, руський руським», так донька Димовської Надії Василівни взяла шлюб з ромом, хоча в наш час могла вже вийти заміж і за представника іншого етносу. На питання чому так? Чому роми шукають собі пару серед своїх, ми отримали відповідь, що так потрібно. Сама Надія Василівна розповіла, що вийшла за свого Пашку, хоча у нього батько був українець, а мама з руських ромен. Жили всі в Росії. Але коли виросла її Таня, навіть не постало питання, за кого їй потрібно було заміж йти. Їй треба було вийти за рома. Так, як в традиції було, так і зараз. Вона сподівається, що її внучка моя

теж вийде заміж за рома: «може, хто посватає з циган».

На питання про табір, як відбувалося кочування, чи мало значення чия підвода з села в село перша пересувається, нам відповідали: «А як же, а як же! Завжди старший попереду був! Табір був великий, а в іншому випадку середній, сімейний. Бо сім'я доходила і до ста, і до двох сотень людей. Рідні, двоюрідні, троюрідні, і сини з невістками, три-чотири покоління. І ось старший - хоче чи не хоче, але по праву у нього було заслужено, що він старший. І він керував цими людьми». Його слухали завжди та поважали, бо він міг покарати, він міг вказати. Ось, припустимо, ти неправильно життя ведеш. Так він тобі скаже, що ось так треба жити. А якщо ти живеш правильно - по-божому, по-людськи, суспільство на тебе не в образі, нормально ведеш себе, то тобі і найстарший нічого не скаже. Не дозволено було такій людині вказувати, як жити. Так, були якісь нюанси, коригування якась, чисто сімейна справа. Але не більше. А старшого як вибирали. Ми можемо від нашого суспільства людину похилого віку, ось я, Андрій, ще там. Може, ми по-сучасному не розуміємо в комп'ютерах. То ми можемо молоду людину собі вибрати за старшого - десь сходити, вирішити питання.

Якщо старші прийняли рішення, молодь не має права його оскаржувати ні в якому разі. За циганським законом, карається та молодь, хто порушує ось це слово. Рішення прийняли старійшини, ти повинен виконати таке покарання, інший - інше, це обов'язково. Так відбувався і мир в той же час. Старійшина вирішував, щоб не було конфліктів. Коли вибираються старійшини і обговорюють якусь біду, так її назвемо, завжди до миру йдуть. Ми не їдемо зарізати або побити, або ще щось таке погане. Ми завжди караємо словом, роботою, або ж ми віддаляємо його повністю від сім'ї, якщо він заслужив. Знаєте, є таке поняття «циганська пошта»? Ось його ніхто до себе в будинок не пустить, по всій території, де б він не жив. Тільки чули, хто він є - виганяли. І ганьба була всій родині, з покоління в покоління. Якщо ця людина померла, пройшло сто років, все одно згадують ганьбу.

Натомість слід зазначити, що свавілля немає. Є молодь, яка порушує і циганські статuti, так їх назвемо, і закон України. Цих людей закон і карає. Ми не караємо, або ж осудом. Більшість ромів порядні.

Щодо питання з якого віку якщо парубок сирота, він може стати головою родини? Це є можливим, якщо тата немає, залишилась мати та менші брати і сестри, в такому випадку з дня смерті батька старший брат стає старшим в

родині, а мати корегує його вчинки, виховує, але він є головою в родині. Його можуть близькі поправити, порадити, але він голова. В таборі ромів йому навіть чужі завжди давали підтримку, особливо якщо він почитав старших, оскільки якщо він толковий, його поважають, йому допомагають.

Нашу сім'ю можна назвати кланом, згадує Надія Василівна Димовська: мама з великої сім'ї, їх було васьмеро. Всі повиростали, в мене багато двоюрідних братів і сестер, зараз наша велика родина нараховує вісімдесят людей. Більшість мають освіту, осягли успіхів в житті. Коли моя бабуся (татава мама, була розумна, поважна) бабушка Дуня (циганка) посварилась з своїм сином, моїм татом... То він не мав права сердитись, а він мав відвідати всіх родичів. Навіть дорослі діти поважали батьків, маму. Мама була голова сім'ї, як не стало тата. Ваш брат Андрей (брат Івана Архипова) став старшим в родині дружини, бо там не було тата.

Якщо головний (барон) за станом здоров'я, наприклад, не може ходити на «сходки», можна кого-небудь іншого, навіть достойного, порядного молодого «поставити» замість себе. Якщо син барона є гідним, його обирають (призначають) якщо ж ні, обирають іншого. Розповідаючи про ромів Білгорода-Дністровського, зазначають що вони благородні. От наприклад, Барона обирають: «ставиться» застїлля, ведуться розмови, оцінюють обстановку в кожній родині. От добре було б обрати старшого, щоб кожна родина слухала того, кого обрали по першому слову. Такі перемовини ведуться не один і не два дні, питають хто може бути проти? Хто за? Може щось знають про цю людину? Будь-хто будь-як не може стати бароном. Суспільство (грумада) вирішує.

Accommodation.

For centuries, Roma were inherent in both settled and semi-nomadic and travelling ways of life. According to this there were three types of housing: 1) permanent buildings for settled, to a lesser extent - semi-settled Roma; 2) portable prefabricated dwellings - for Roma semi-nomadic and nomadic; 3) a variety of temporary constructions, canopies, wind buff links and other structures that were built on each new site from the available materials for traveling groups. If a Roma moved to a settlement or lived outside the alien environment, they built houses or bought and then repaired abandoned buildings so that they were almost indistinguishable from others. The layout and internal arrangement of the house was based on the principle of using the free space of the house.

The interviewed Roma of Odesa region say the following: «And tell me why here we are just a little out of poverty, we are building houses. You live in “boxes”, in apartments. You build a house - like a large, two-story, and inside all the mazes, masonry, room. Go to the Roma house - the halls are free, spacious, the kitchen is huge, the ceilings are high. I walk into a house like this - I can breathe, I'm winning a match. The small “boxes” you live in makes me feel depressed, I feel like I'm in some vicious space. Why do we have it? It is given to us by nature, it is in the blood. It's passed from generation to generation.»

The interior of the Roma housing is inherited from the marquee and tent, dividing the space into three parts, the non-recognition of the hallways and furniture. They explained this themselves by the fact that they «need air», space, so they arranged a «common room». If the existing partitions could not be dismantled, the house was considered inconvenient. At the entrance is usually a large room, «hall», fenced in depth. Behind the partition you will find two parts: one was made up for the day, and the second was considered a kitchen, which housed the oven and various kitchen utensils. A fenced-off small kitchen and a closet copy the space set aside in a traditional cart marquee. Sometimes there are still dwellings with partitions made of fabric, similar to the «flaps» of a tent or marquee. The walls («zaponа») are curtains made of bright fabric - fenced off the bed with feathers and a corner for the kitchen. The free space Roma used for traditional purposes: at night they laid out on the board mattresses and went to bed with the feet in direction of the exit. That is why they followed the purity of the old layout very closely. Unchanged however, remained the habit

of keeping the most valuable things almost under the ceiling (according to the views of the Roma, the higher the place, the «cleaner»). For a long time among the settled Roma there was a negative attitude to furniture. The tables they used were the same as nomadic Roma used - with short legs about 12 cm high. During the meeting, the guests were put in the middle of the room, while all others were placed around on the floor, crossing their legs in «gypsy» style. After the meal, the table was cleaned and taken away, leaving the center of the room free. Semi-nomadic and nomadic groups of Roma were characterized by portable collapsible dwellings: tent - «katuna» - and tent - «tsera», which they located near the forest, river, settlement. They lived there from early spring to late autumn.

The word «marquee» describes all housing, and the upper layer of unpainted fabric. There were two types of tents, depending on where the cart was put - inside a tent or near the dwelling. For the marquee was inherent for the first option, when it put one or two carts, and under the canvas of the tent attached two or more parts, while the design of the dwelling remained unchanged. The size of the upper fabric depended on the area of the tent. The frame of the marquee was made of wooden pole vaults, the number of which, height, wood (birch, pine, etc.) and the name differed slightly in different groups. A note of colorful fabric was connected to the tent overnight in order to protect against rain and insects. In the expanded state of "Zapoon" it was shaped like a cube. Therefore, the Roma housing at night was like a house under two roofs: the upper served as a fabric marquee, and the role of the walls and the lower roof consisted of five fabric planes cufflinks, the front of which closed the entrance to the marquee. It was distinguished by decorations and ornaments. The upper part of the cufflinks was called «sky». A necessary addition to the cufflinks were «flap» - curtains that covered the carts from other people's eyes. Dirty wheels were wrapped in rags in advance, then flaps were tied to the cart and two stakes, which protected the marquee from the road dust. On the back pole from above fixed one or more icons. The internal structure of the marquee followed tradition, which were caused by the need for frequent movements and was associated with the norms of customary law and some features of spiritual culture. The cart, which represented fixed furniture, was installed in a tent opposite the entrance. The location of things in the marquee were regulated by the ideas of Roma about «clean» and «unclean». Yes, the pots are «clean», because they are near

the horse, which not only carries them, but also is fed from them. The women were not allowed to be close to the pots and more - to step over them. Gypsy prepared all nomadic food and placed them in the marquee in accordance with the traditional perception of «cleanliness» of places and things.

Not all groups of Roma used tents. Many used covered carts, vans, trucks, tosses, in which the space was divided into «clean» and «unclean».

The Gypsy camp.

In Ukraine, the Roma camp has long constituted a multigeneration family community. And even today the families play an important role in the life of the Roma.. One of the main civic institutions in their midst remains the court - «sando» («chris»), which includes mostly elderly, experienced Roma. Members «сендо» «баро шеро» (which means «big head»in translation),»are chosen by votes. Observing compliance with the customary code of Roma, the court usually establishes relationships between family members, affects marriage relationships, imposes disciplinary penalties, etc. An important norm of communication between Roma is the tradition of oaths. They can be light or tough. Roma as a nomadic people have all moral principles based primarily on blood affinity and the principle of respect for the elders.

The concept of «own-alien» (absolutization of one's self and the single out of someone else's) imposes a significant imprint on the process of intercultural communication of the Roma community. A clear division into «Roma» and «gadzhe», i.e. «Roma» and «no-roma», is the reason for a certain viciousness of the Roma community, However, the penetration of cultures, in particular Ukrainian and Roma, is still happening. This is a violation of the boundaries of double standards for «their» and «strangers». Why Roma are looking for a partner among their own, we got the answer that it is necessary. Nadiya Vasylivna herself said that she married her Pashk, although his father was Ukrainian and his mother was from Russian Roma. The family lived in Russia. But when Tanya grew up, there wasn't even a question of who she should marry. However, she felt she had to marry a Roma. Yes, it was the tradition and she hopes that her granddaughter will also marry a Roma: «maybe one who poses with Roma «.

When asked about how the camps were established, how the nomad move took place, did it matter when you move from village to village who's cart moves first, the answer was clear: «What about it? Always the older lead the way! The camps were large, and sometimes of medium size, but always family friendly. Even if the family reached a hundred or two hundred people. Relatives, cousins, triplets, and sons with daughters-in-law, three or four generations. And now the eldest – whether he wants it or not, but rightfully he is the leader, he was the oldest. And he led these people.» He was always listened to and respected because he could punish, he could point out. Here, suppose you're leading the

wrong life. So he'll tell you how you have to live. And if you live right - in God's way, humanly, society is not in the image of you, you behave normally, then you and the oldest will not say anything. It was not allowed for such a person to specify how to live. Yes, there were some nuances, adjustments to some, purely family affair. But not anymore. And the older one was chosen. We can choose from our society an elderly person, here I am, Andrew, still there. Maybe we do not understand the modern way with computers. So, we can choose a young person instead of older one – a new direction in order to solve the issue.

If the elders have made a decision, the youth have no right to appeal it in any way. According to Gypsy law, young people who violate this decision are punished. If decision was made by the elders, you must accept such a punishment, it is necessary. So, there was peace at the same time. The elder decided that there would be no conflicts. When elders are chosen and some trouble is discussed, so let's call it, we always go to peace. We're not going to stab or beat or anything else bad. We always punish with word, work, or we take it away completely from the family if he deserved it. Do you know that there is such a concept as «Gypsy Mail»? News travel fast, bad news even faster. If punished, no one will let him into his house, all over the territory wherever he lived. When people learn who he is, he is driven out. And shame is on the whole family, from generation to generation. If this person died and a hundred years passed, the shame is still remembered.

Instead, it should be noted that there is no uncertainty. There are young people who violate both gypsy statutes and the law of Ukraine. These people are punished by law. We do not punish and we do no sentence. Most Roma are decent.

As for the question from what age can a man become head of the family? This is possible, if the father is deceased and the mother and smaller siblings remained. In this case, from the day of his father's death, the older brother becomes the eldest in the family, and his mother corrects his actions, brings up, but he is the head in the family. He may be close to correct, advise, but he is the head. In the Roma camp, even strangers have always given him support, especially if he talked with the elders he's respected, he's helped.

Our family can be called a clan, recalls Nadezhda Dymovska: My mom came from a big family, there were eight of them. Everyone grew up, I have a lot of cousins, now our big family counts eighty people. Most have education and

have achieved success in life. When my grandmother (dad's mother, was smart, respected) grandmother Dunia quarreled with her son, my dad, he had no right to be angry, and he had to visit all relatives. Even adult children respected their parents. Mum was the head of the family as daddy was deceased. Your brother Andrey (brother of Ivan Arkhipov) became the eldest in his wife's family, because there was no dad.

If the head of the family (baron), for health reasons, for example, cannot go to the meeting, he can send someone else, even a decent young man instead of himself. If the baron's son is worthy, he is elected (appointed) if not, choose another. Speaking about the Roma in Belgorod-Dniesterovsk, they say that they are noble. For example, the Baron chooses : make a meeting, there are conversations, assess the situation in each family. It would be good to choose the elder, so that each family listened to the one who was chosen by the first word. Such negotiations are conducted for more than one and less than two days, asking who can be against or who's for? Maybe they know anything about this person? Anyone can't become a baron. Society (community) decides.

**Обряди життєвого циклу.
Народини. Весілля. Похорон.**

**Life cycle rites.
Pregnancy. Wedding. Funeral**

Обряди життєвого циклу. Народини.

У родильній обрядовості ромів виділяють три складові: звичаї та обряди, пов'язані з вагітністю та пологами; обряди прийняття новонародженого в родину, громаду; обряди очищення.

У минулому жінки намагались якомога довше приховувати вагітність, щоби злі сили не зашкодили матері та плоду. Вагітній заборонялося дивитися на багаття, що, за народними уявленнями, могло спричинити появу на тілі дитини родимих плям. Також не можна було переступати через натягнуту мотузку чи паркан, щоби пуповина під час пологів не задушила дитину; відганяти ногою собаку, бо в дитини на тілі могла вирости щетина. Наслідком відмови вагітній у бажанні поїсти могло бути нашестя мишей. Релігійні вірування та світоглядні уявлення ромів містять багато архаїчних рис (наприклад, культ «проклятих» речей, які можуть забруднити, та численні ритуальні заборони «мехрїме»). Вагітність тісно пов'язана з уявленнями про ритуальну чистоту/нечистоту, яка істотно впливала на соціальну поведінку членів роду. Нечистота («магірдо») буває двох видів - тимчасова та постійна. Жінка «при надії» (вагітна) вважається нечистою як на ритуальному, так і на соціальному рівнях, через що мусить уникати чоловіків (не лише чужих, а й близьких родичів). Особливо ретельно вагітні дотримуються заборони переходити дорогу чоловіку-рому, а також запряженому коню. Проте обов'язок ромських жінок під час вагітності заробляти та виконувати повсякденні домашні справи не табується. Спостерігаємо багато схожих з українськими повір'ями рис.

Коли ромська жінка народжувала, усі мешканці намету виходили назовні. Допомогала породіллі зазвичай старша родичка. Якщо пологи проходили довго і з ускладненнями, жінці розплітали коси, а чоловік розв'язував пояс. Одразу після народження дитину купали.

Серед ромів побутувало стійке уявлення про нечистоту баби-повитухи та речей, як безпосередньо пов'язаних із пологами, так і тих, до яких торкалися під час пологів. Баба залишалася в їх уявленнях «нечистою» завжди, і контакти з нею надалі обмежувалися до мінімуму. Тут, очевидно, поняття «чужий» і «нечистий» набували знаку тотожності, оскільки, попри замкненість ромської громади, на допомогу ромським жінкам досить часто запрошували повитух - не ромського походження.

Після пологів ромських жінок зазвичай ізолювали від інших членів роду:

їм забороняли торкатися загального посуду, їсти з усіма впродовж 40-ка днів тощо. Столові предмети породіллі викидали. Упродовж 6-ти тижнів після народження дитину разом із матір'ю особливо ретельно оберігали від злих духів. Зафіксовано, що родині, в якій померли діти, заборонялося їсти курячі яйця. Новонародженого купали у спеціальній купелі із трав і читали замовляння. Мати мала тримати дитину за п'яти, а батько - за голову.

Прилучення новонародженого до громади здійснювалося через ім'янаречення, хрестини та пострижини.

Хрещення дитини у ромів зазвичай відбувається через 40 днів після народження. Раніше до хрещення заборонялося брати на руки дитину всім, крім матері. Нині цього звичаю дотримуються не всі родини, проте доступ до дитини обмежений. За кумів («кирво» - кум, «кирви» - кума) намагаються кликати найповажніших ромів, а відмова від запрошення бути хрещеним засуджується і навіть вважається образою. Також гріхом вважається сварка з кумом. Через рік після народження влаштовували родинне свято «пострижини», під час якого вперше стригли дитину. За повідомленнями, раніше роми не стригли дитину до появи ознак статевої зрілості. Зараз, якщо дитина хворіє, її можуть теж не стригти, тільки зрізують пасмо і кладуть за ікону.

Весілля.

Шлюби в ромських сім'ях укладають в ранньому віці. У ромів батьки здавна відігравали визначальну роль у виборі шлюбного партнера. Кажуть, що раніше могли засватати дівчинку років 9-10-ти, зараз домовляються про одруження більш дорослих хлопців (17- 18-ти років) і дівчат (14-15-ти років). Робиться це для того, щоб підлітки не встигли насолодитися вільним життям і морально «зіпсуватися». Долю дітей, особливо дівчат, часто вирішували батьки, казали: дочка, сюди не підеш, а в цю сім'ю підеш. І йшли дівчата, підкорялись і жили. Сім'ю створювали і жили все одно. Це закон наш був, згадують літні роми. Так, тітка Валерія Гальченка згадує, що дівчата підкорялись волі батьків щодо вибору чоловіка, створювали родину, жили в злагоді. Дівчина часто в школу не ходила, але свій розпорядок в родині чоловіка ще до весілля знає: встала вранці у свекрухи - повинна надіти косинку, обов'язково, вийти вже вмита, зачесана, в платні довгому, подати тестю, тещі чай. Дівчинка росла біля батьків, мати вчила її. І як готувати, і як подавати, приймати. Косинку вона вдома не одягала, це вже коли вийшла заміж.

Кращий варіант знайомства з майбутніми нареченим або нареченою — побувати разом зі своїми дітьми на чийсь чужому весіллі. Традиції ромських весіль зобов'язують всю присутню молодь вийти «на круг», що має на увазі сольне виконання певних па під час загального танцю. Ось під час цих загальних оглядин і полягають попередні домовленості на шлюб.

Оглядини - один зі звичаїв, що зберігається в циклі сімейної обрядовості ромів і досі. Поспілкувавшись із родиною та дівчиною, «зальотні» (українські «свати/старости») запрошують її батьків до себе для знайомства. Якщо родини сподобались одна одній, а наречені не заперечують, то призначають дату сватання. У випадку позитивної відповіді батьки й родичі юнака («свати») ідуть на сватання, де ведуть переговори з батьками нареченої. З моменту, коли нареченому сказали «Так!», усі витрати на частування гостей перекладають на його родину.

Як уже було зазначено, на всі родинні заходи, святкові зібрання, тощо роми традиційно збираються ввечері (навіть вночі). Єдиний випадок, коли роми збираються вдень – це вінчання в церкві. До церкви на вінчання їдуть вдень, а гуляти збираються виключно ввечері, навіть вночі.

Роми прагнуть приходити на застілля, щоб уже хтось сидів, щоб бачили,

як ти зайдеш, як би ось так. Мені здається, каже Іван Архипов, що це як звичай. Яскравим дійством є дари! Ромське весілля яскраве дійство, там ті одне дарують, ті інше, наприклад, хтось приходить, у нього килим такий, зелений. Він його на плечі приніс і «Це я приніс! Я килим дав! ». Ось дивись, у нас калиму немає, але дари у нас присутні здавна. Це вже звичай, хлопці, трохи похизуватись, навіть подарунком, який приніс молодим.

Роми розрізняють калим – викуп, який дають батькам за дочку та дари, які дарують молодим весільні гості: «Дивись, калим і дари це різні речі. Тому не треба їх пов'язувати... калим дають за дочку, а дари у нас дарують гості. Калим дають свати». Дарування це у нас – цікаво: дарували золото, ковдри, подушки, постіль дарували, килими. Чому, тому що раніше не жили так, як на сьогоднішній день живемо, і то і ця година купують дорогі ковдри, килими, і раніше так само саме, це звичай наш, хлопці».

Серед дарів має бути килим, без килима ніяк. Ти приїхав в кибитках, згадують, на підводах з цим килимом, кинув його на землю, розстелив - на килимі сіли, стіл накрив. І до сих пір по навчаю прийнято дарувати на весілля килими. Хоча в принципі вже і XXI століття не всі килими використовують в побуті, але дарують. Хоча, зараз іноді замість килима беруть і красиву скатертину купують. Дорогу красиву скатертину. Раніше як було, дарували килим, його стелили на підлогу і стіл накривали на килимі. Зараз у всіх в будинках є стіл: скатертину цю стелять на стіл».

Найчастіше в якості викупу за наречену було золото, згадують про те, що в Одесі за наречену в якості викупа давали відеречко хрустальне з золотом.

Серед весільних чинів окрім наречених, шафер, шаферка, дворнічка (?), нанашко(а), нанашул.

Роми традиційно рано беруть шлюб та одразу після весілля живуть з батьками. Поки не стануть самостійними – родину не покинуть. Їм ніхто дозволу не дасть. Ні з сторони дівчини, ні з сторони парубка. Якщо рано одружив сина та взяв молоду дівчину до родини, вона тепер твоя дитина і ти маєш її виховати, поки вона не стане самостійною. Наприклад, в родині одного з респондентів, коли «вкралися» (як раніше було прийнято) йому було 14, їй – 15. Укראлися по згоді, народила вона йому (дай Бог здоров'я) сім синів та дочечку.

Зазначають роми в своїх спогадах про значимість колективного благо-

словення громади: зібралася наша спільнота, дали благословення «по-циганськи», без ЗАГСів та вінчання. Згадують, молоді самі будували все, поки не подорослішала молода, народила чотирех (або і більше) дітей у свекрухи, батьки весь час допомагали виховувати дітей ніхто їх не випускав самотійно жити.

Я та мій племінник грали на циганських весіллях, згадує один з наших респондентів, а зароблені гроші він віддавав мамі, всі думали, що мама витратила гроші, а коли він вирішив жити окремо, сказав: мамо, я хочу побудувати дім і жити окремо, батьки порадились, а потім мама принесла хустку (платок великий) зав'язаний у вузол поставила на стіл та промовила: на синок, будуйся. Так він побудував свій дім.

Після домовленості про дату та умови весілля на стіл ставлять заздалегідь спечений родичками нареченого коровай, закритий хусткою чи рушником. Хустку знімає наречена і пов'язує нею руку нареченого. Найбільш розповсюджені кольори хустки - червоний (символ вогню) та зелений (символ життя). Потім хліб розламують навпіл, і наречений роздає шматки чоловікам, а наречена - жінкам.

На ромських весіллях є традиція переливати дорогу водою, обов'язковим є благословення. Це не зовсім наш звичай, зазначають респонденти, це християнський звичай. Ми християни, тому ми його і дотримуємося. Батьки бажають просто благополуччя. «Дай Бог, щоб ти жила».

Зазвичай дівчина йшла жити до чоловіка. І щоб сім'ї не було соромно, мати її всьому-всьому повинна навчити. Вчили, щоб вставала раніше за всіх, щоб на столі був чай. Щоб була вмита, зачесана. Наприклад, сидять свекор і свекруха за столом, вона повинна подати чай, першим свекру, потім свекрусі, далі, коли там брати, сестри. Вона може сісти за стіл, а може і не сісти, може і постояти. Батьки поп'ють чайку, а потім вона може сісти за стіл, теж попити того чаю. Після вже прибрати стіл. Це такі є невістки, віддані. У нас і раніше це було, і зараз є.

Сьогодні у ромів досить рідко трапляється шлюб через викрадення, який раніше був досить поширеним явищем. Результат таких дій міг бути двоякий. Якщо молодих не наздогнали під час втечі, вони поверталися через деякий час у табір як подружжя. Якщо ж закоханих наздоганяли, розв'язка могла бути трагічною. Щоб цьому запобігти, батьки поспішали якомога швидше організувати весілля, аби не зіпсувати репутацію своєї родини. Інакше це ставило під

загрозу майбутнє інших дітей, молодших братів і сестер утікачів. Так, Іван Архипов розповів, що його тато вкрав маму. Тато пішов працювати в інше село ковалем і голова колгоспу висунув вимогу, що йому потрібно одружитися, за це пообіцяв дати хату і все в хату, а так ти на квартирі живеш. Хоч завтра женюся! - сказав тато Івана, а голова йому сказав, щоб він циганку в село привів! Так тато поїхав у Первомайськ і вкрав маму, а мамі було 16 років, до ранку привіз, ввечері вкрав і до ранку привіз. Голова колгоспу дав хату і все в хату і так вони по цей день живуть в цьому селі.

У розпал весільного застілля, яке вважали одним із найважливіших статусних моментів, молоді йшли до окремого намету (зараз - до кімнати). Іноді з ними могли залишатися старі жінки. Кульмінацією весілля був давній звичай демонстрації сорочки (нині - простирадла) молодої, яку виносили на блюді, прикрашеному червоними квітами, натомість вже в другій половині ХХ ст. простирадло («простинь») виноситься не у всіх, гості пили за батьків нареченої та дякували їм за виховання дочки. Святкове вбрання родичів прикрашали червоними стрічками чи квітами. Якщо ж дівчина втратила невинність до шлюбу (що і досі залишається вкрай рідкісним явищем серед ромів), батьки молодої відшкодовували весільні витрати.

Після першої шлюбної ночі наречена переходила у статус дружини і традиційно мусила не показуватися перед чоловіками з непокритою головою. Звичай покривання голови хусткою одразу після заміжжя на сьогодні втратив символічне значення, хусткою покривають голову та носять повсякденно переважно літні жінки.

Похорон.

В кожного народу є прикмети, що віщують смерть, і роми не є виключенням. Передвісником нещастя є поява шпака поряд з оселею. Роми переконані, що «накуч мерять манушес» - «недобре міряти людину», поки вона жива. Це пов'язано з тим, що міряють зазвичай небіжчика, коли купують йому труну. Велику увагу ромів приділяють також тлумаченню снів: бачити уві сні зуб із кров'ю - прикмета, що віщує смерть людини (таке ж повір'я побутує і в українців). Вірили роми й у те, що людина, яка померла не своєю смертю, могла стати привидом, повернутись і завдати шкоди.

Якщо помирає ром, згідно зі звичаєм, усі його родичі мають зібратися на похорон. Запрошувати на похорон чи поминки у ромів не заведено. Втім вважається обов'язковим повідомити про них усіх членів громади. Безпідставна відсутність будь-кого під час поховального обряду може бути сприйнята родиною померлого як глибока образа. При зустрічі на похороні забороняється цілуватися чи обійматися, незважаючи на те, скільки часу до того не бачились.

Перш, ніж покласти небіжчика в труну, його обмивають і одягають в новий одяг. Літні роми готують собі одяг «на смерть» завчасно, оскільки в них побутує уявлення, що в нове життя слід прийти чистим і гарно вдягненим. У приміщенні обов'язково завішують дзеркала, щоб душа померлого не заблукала в цьому світі. Учасникам похоронної процесії заборонено йти парами, щоб «одна смерть не потягла за собою іншу». На кладовищі роми кидають у могилу жменю землі, примовляючи: «Лакхи леске пзув подосвэто» («Нехай земля йому буде пухом»). На зворотному шляху не дозволяється обертатися, бо душа померлого може піти слідом.

Жалоба за померлими родичами у ромів триває рік, протягом якого суворо заборонено співати, танцювати, вступати в шлюб. Якщо в родині відбулося кілька похорон поспіль, дату весілля членів родини можуть відкласти на кілька років. Під час жалоби жінки традиційно носять чорні хустки чи пов'язки, темний одяг, а чоловіки не голяться від кількох днів до півроку.

Православні роми померлого поминають через 9 і 40 днів, потім - через півроку і рік. Додатковими днями для поминання вважаються дні народження чи смерті померлого, Радуниця (10-й день після Великодня) і Трійця (ромською «Русалія»). Цими днями родичі померлого йдуть на місце поховання, з собою приносять вино та їжу. Трохи випивають самі, частину виливають на

могили. Існує традиція пригощати одне одного поминальними стравами на кладовищі. Згідно з народними повір'ями, якщо не поминати померлих у ці дні на могилі та в церкві чи хоча б удома за столом, то вони будуть на тому світі голодними. Існувала низка прикмет, які «сповіщали» живих, що вони когось погано поминають. Нині в населених пунктах, де роми живуть компактно, спостерігається формування на території кладовищ окремих «ромських»/«циганських» кутків.

Один з поминальних звичаїв зберігається у ромів і досі, так, особливо старші жінки обов'язково йдуть на Проводи на цвинтар і збирають з могилок пряники та цукерки, які залишили там для поминання. Роблять вони це незалежно від свого матеріального стану, навіть якщо не є нужденними, а діти купили для поминальних днів достатню кількість цукерок та пряників. Інколи це прагнення йти на цвинтар і збирати те, що залишили там, стає причиною непорозумінь з дітьми в родині. Мама Димовської Надії Василівни завжди «хотіла йти на Проводи збирати». «Скільки я повинна купити тобі пряників і цукерок, щоб ти не ходила?»: питала Надія Василівна: «Збирати, а вона хоче, щоб я її відвезла. Каже: «Відвези мене в Ясинове, там Проводи». Я кажу: «Мама, я ж депутат! Просто скажи, скільки тобі пряників купити? А їй не треба, щоб купувати, просто «Відвези...» Інші роми також пригадують: Моя баба теж, дасть сто доларів на таксі, щоб її відвезли на цвинтар збирати цукерки. А ми кричимо, батько покійний кричить: «Мама! Що ж ти нас ганьбиш? Ми у тебе сини - люди заможні, в золоті, на машинах, а ти йдеш на кладовищі збирати цукерки!» А вона каже: «Синку! А ти потім до мене приїдеш, знаєш, які цукерки смачні будуть!» Традиція, що поробиш, кажуть роми. В принципі, в цьому немає нічого поганого, люди роздали за небіжчиків, а ви зібрали. Не тільки ж роми ходять, і українці ходять. А маму мою вже всі знали, побачать і кричать: «Захарівна, йдіть». Наливають горілки, а вона ж не п'є горілку, піде тихенько збирати щось. Їй намагаються дати, пригостити, а поруч кричать: «Що ви їй даєте? Ви знаєте, хто вона така? У неї такі діти!»

Образ ромів досить міцно укорінився в традиційній культурі багатьох народів, у середовищі яких вони періодично з'являлися та якийсь час жили, і українці не є виключенням. Це явище пояснюється винятковим способом життя етнічної спільноти ромів, яка завжди в усіх країнах зберігала звичай ендогамії й практично не асимілювалася з корінним населенням.

Як зазначали наші респонденти: нажаль, сучасна молодь не так вже

дотримується традицій, хоча подекуди намагаються, і ми, старше покоління, радіємо з того, особливо, щоб молодь поважали один одного та ставились до дорослих і літніх людей як це було раніше. Головне, щоб один одного розуміли та поважали.

Звичайно ж роми не можуть не помічати схожості деяких традицій з звичаями тих, хто живе поруч, особливо багато спільних рис з українськими звичаями. Цікавими є їхні пояснення цих явищ: «Давай я тобі в двох словах розповім. Наша нація пройшла, напевно, всі народи планети. І вони негатив ніколи не брали, вони брали тільки позитивне. Ось цю страву, наприклад, запозичили у християн, ми цигани християни. Є цигани православні, є цигани мусульмани. В Угорщині, наприклад, національна страва «їжачок», ви говорите - голубці. Ми екзотичною їжею не займаємося. Ми тільки практичною, щоб поїсти всією сім'єю. Ми з розумом підходимо і до цього питання. Як бачиш, брали тільки хороше, де б не йшли. Ми і через Кавказ пройшли. Гостинність кавказька, кухня у них дуже хороша, звичаї у них непогані. Правда, у них сильно гаряча кров. Але і у нас теж така, теж гарячі. Через Молдову, через Румунію, через росіян і українців, білорусів, з кожної нації по трохи. Ось це все накопичувалось, я так думаю.

У нас немає Батьківщини, кажуть роми, немає писемності, але тим не менше ми пам'ятаємо і шануємо свої традиції. По всій планеті розійшлися через що? Через гоніння...

Pregnancy.

In the birth ceremony of the Roma there are three components: traditions and rituals related to pregnancy and childbirth; rituals of acceptance of a newborn into the family, community and rituals of purification.

In the past, women tried to hide pregnancy for as long as possible so that evil forces did not harm the mother and the child. Pregnant women were forbidden to look at the campfire, which, according to popular ideas, could cause the appearance of birthmarks on the child's body. Also, it was impossible to cross the stretched rope or fence, so that the umbilical cord did not strangle the child during birth; drive the dog away with her foot, because the child could grow bristles on his body. The consequence of the refusal of the pregnant woman's desire to eat could be the invasion of mice. Religious beliefs and worldviews of Roma contain many archaic traits (for example, the cult of «cursed» things that can contaminate, and numerous ritual prohibitions of «mehrime»). Pregnancy is closely related to notions of ritual purity/impurity, which significantly influenced the social behavior of members of the family. Impurity («magirdo») are two species - temporary and permanent. A woman «with hope» (pregnant) is considered unclean both at the ritual and social levels, she should avoid men (not only strangers, but also close relatives). Especially carefully pregnant women observe the ban to cross the road to a warm man, as well as a harnessed horse. However, the duty of Roma women during pregnancy is to make money and perform everyday household chores is not taboo. We observe many similar features with Ukrainian beliefs.

When the Roma woman gave birth, all the inhabitants of the tent went outside. Usually older relatives helped with the childbirth. If childbirth took a long time and there were complications, the woman flew braids, and the man unleashed a belt. Immediately after birth, the child was bathed.

Among the Roma there was a steady idea of the uncleanness of the mother-in-law and things, both directly related to childbirth and those touched during childbirth. Woman remained in their ideas always «unclean», and contacts with her continued to be limited to a minimum. Here, obviously, the concept of «alien» and «unclean» acquired a sign of importance, because, despite the closed Roma community, Roma women often invited a pooch to help- not of Roma origin.

After childbirth, Roma women were usually isolated from other members of the family: they were forbidden to touch common utensils, eat with everyone for 40 days, etc. Used table items were thrown away. During the first 6 weeks after birth, the child and its mother were particularly carefully guarded against evil spirits. It was noted that the family in which a child died, it was forbidden to eat chicken eggs. The newborn was bathed in a special font of herbs and read the ordering. The mother had to hold the child for five, and the father - by the head.

The attachment of the newborn to the community was carried out through the name of the christening and posters.

The baptism of a child in Roma usually occurs 40 days after birth. Previously, before baptism it was forbidden to carry the child to all but the mother. Now this custom is not observed by all families, but access to the child is still limited. For kums («kyrvo» - kum, «kyrva» - kuma) try to call the most respected Roma, and the refusal of the invitation to be baptized is condemned and even considered an insult. Also, a quarrel with is considered a sin.

A year after birth, a family holiday «post-rig» was arranged, during which the child was cut for the first time. According to reports, earlier Roma did not cut the child until signs of puberty. Now, if the child is sick, it may also not be cut, only cut the strand and put behind the icon.

Wedding.

Marriages in Roma families are concluded at an early age. Roma parents have long played a decisive role in choosing a marriage partner. They say that previously they could marry a girl of 9-10 years, now they agree on the marriage of more adult guys (17- 18 years old) and girls (14-15 years old). This is done to ensure that teenagers do not have time to enjoy free life and be "spoilt" morally. The fate of children, especially girls, is often decided by the parents: daughter, you will not marry into this family, but that family you can marry into. And the girls obeyed and lived. The family was created and lived. This was our law, remember the elderly Roma. Thus, Aunt Valeria Galchenko recalls that the girls obeyed the will of their parents to choose a husband, create a family and they lived in harmony. The girl often did not go to school, but her routine in her husband's family before the wedding was clear: get up in the morning before her mother-in-law - must put on a handkerchief, be sure to get washed, combed, in a paid long, to serve father-in-law and mother-in-law tea. The girl grew up near her parents, her mother was training her. How to cook, and how to serve. She didn't put on a kercher's pigtail at home, that's when she got married.

The best option to meet the future bride or groom is to visit with their children at someone else's wedding. The traditions of Roma weddings oblige all the young people present to go «to the circle», which implies a solo performance of certain movements during the general dance. That's during these general reviews and they are preliminary arrangements for marriage.

Reviews – this is one of the customs that persists in the cycle of family ritual Roma and still is used. Having talked to family and girl, «flying» (Ukrainian «matchmakers/elders») invite her parents to meet. If families liked each other, and the bride and groom do not mind, they assign a date of matchmaking. In case of a positive response, the parents and relatives of the young man («matchmakers») go to matchmaking, where they negotiate with the bride's parents. From the moment when the groom was told «Yes!», all the costs of treating guests translate to his family.

As already mentioned, all family events, festive gatherings, etc. Roma traditionally gather in the evening (even at night). The only case when Roma (Roma) gather in the afternoon is the wedding to churches. To the church for the wedding they go during the day, and walk together only in the evening, even at

night.

Roma want to be seen when they come to a feast. Someone will sit to see you come in. It seems to me, Ivan Arkhipov says, that it is like a custom. A great action is gifts! Roma wedding requires bright action, there those one gives, those other, for example, someone comes, he has a carpet such, green. He brought it on his shoulders and «This I brought! I gave the carpet!». Look, we don't have potassium, but we have long been present. It's custom, guys, a little bit of a boast, even a gift that brought the young.

Roma distinguish between dowry – redemption, which the family of the man gives parents of the daughter for their daughter and gifts, which young wedding guests bring: «Look, dowry and gifts are different things. So you don't have to tie them up. Dowry is given for the daughter, and gifts are given to us by guests. Dowry is given a matchmaker.» Giving this to us is interesting: gold, blankets, pillows, bedding were given, carpets. Why, because we haven't lived the way we used to live before, and then at this hour they buy expensive blankets, carpets, And before it was the same, it's our tradition guys.»

Among the gifts should be a carpet, no proper marriage without a carpet. You came in the toss, remember, on the food with this carpet, threw it on the ground, spread it out - sat on the carpet, covered the table. And still I teach that it is customary to give carpets for weddings. Although in principle, in the 21st century, carpets are not used in everyday life, still they are popular gifts. Sometimes a beautiful tablecloth is bought instead of a carpet. A precious beautiful tablecloth. Earlier, as it was, the carpet was laid on the floor and the table was covered on the carpet. Now everyone in the houses has a table and this tablecloth is placed on the table.

Normally the dowry for the bride was paid in gold, remember that in Odesa for the bride as a ransom gave a crystal pot with gold.

Among the wedding guests in addition to the couple, best man and best woman (saffers), there was a ceremony master, nanashko and nashul.

Roma traditionally marry early and immediately after the wedding live with their parents. Until they become independent, the new family will be taken care of. No one will give them permission to live on their own. Neither on the side of the girl nor on the side of the guy. If your son married early and took a young girl to the family, she is now your child and you have to raise her until she becomes independent. For example, in the family of one of the respondents, when he was

«stolen» (as previously accepted), he was 14, she was 15. She later gave birth to seven sons and a daughter.

Roma point out in their memories the significance of the collective blessing of the community: our community came together and blessed the couple «in Gypsy», without Government Office and formal weddings. Remember that the young themselves built everything until they grew up young, gave four (or more) children in their mother-in-law, parents all the time helped to raise children, no one released them on their own to live. Me and my nephew played in gypsy weddings, recalls one of our respondents, and he gave the money he earned to his mother, everyone thought his mother had spent the money. When he decided to live on his own, he said, Mom, I want to build a home and live separately, the parents agreed, and then the mother brought a handkerchief full of money tied in a knot, put it on the table and said: to you my son, build. So he built his house.

After the agreement on the date and conditions of the wedding, relatives of the groom put on the table pre-baked loaf, covered with a handkerchief or towel. The handkerchief is removed by the bride and then used to tie her to the groom's hand. The most common colors of the handkerchief - red (symbol of fire) and green (symbol of life). Then the bread is broken in half, and the groom distributes pieces to men, and the bride to women.

At Roma weddings there is a tradition of pouring water on the road and a blessing is mandatory. This is not exactly our custom, respondents say, it is a Christian custom. We are Christians, that's why we follow it. Parents just want our well-being. «We pray to God that your life will be good.»

Usually the girl went to live with her husband. And so that the family is not ashamed, they had to teach her. They taught to get up earlier than everyone, so that there was tea on the table. To be properly dressed, washed and combed. For example, if her mother-in-law and her father-in-law sits at the table, she must serve tea, first to the mother-in-law, then to her father-in-law, then, when there are brothers, sisters they are served. She can sit at the table, or maybe stand next to the table.. Parents drink the tea, and then she can sit at the table, too, and have a tea. After that, she clears the table. These are the daughters-in-law given tasks. It was tradition and we still practice it.

Today, Roma rarely have marriage due to kidnapping, which used to be quite common. If the young were not caught during the escape, they returned after a while to the camp as a married couple. If the lovers were caught, the

end could be tragic. To prevent this, parents rushed to organize a wedding as soon as possible, so as not to spoil the reputation of their family. Otherwise, it jeopardized the future of other children, younger siblings of the fugitives. Yes, Ivan Arkhipov told that his dad kidnapped his mother. Dad went to work in another village as a blacksmith and the head of the collective farm demanded that he had to get married. He promised to give a house and everything in the house, today you live in a rented apartment. I'm going to get married tomorrow! So Dad went to Pervomaysk and kidnapped my mother, my mother was 16 years old and brought her home in the morning. In the evening he kidnapped her and brought her home in the morning. The head of the collective farm then gave them the house and everything you needed in the house and so they live in this village to this day.

At the height of the wedding feast, which was considered one of the most important status moments, the young went to a separate tent (now – to a separate room). Sometimes old women could stay with them. The culmination of the wedding was the long-standing custom of demonstrating the shirt (now – bed dress) of the couple, demonstrating that the girl was a virgin. This was carried out on a platter decorated with red flowers. In the second of the twentieth century. Sheets are not taken out at all, instead the guests drink for the bride's parents and thanked them for raising their daughter. Festive dresses of relatives are decorated with red ribbons or flowers. If the girl had lost her innocence before marriage (which is still extremely rare among Roma), the parents of the young, reimbursed wedding expenses.

After the wedding night, the bride moved into the status of his wife and traditionally could not show herself in front of men with an uncovered head. The custom of covering the head with a handkerchief immediately after marriage today has lost its symbolic meaning. Today mostly elderly women cover the head with a handkerchief every day.

Funeral

Every nation has signs for persevering death, and Roma are no exception. A harbinger of misfortune is the appearance of a starling alongside the house. Roma are convinced that «the manus ses mayor» are «unkind to measure a person» while he is alive. This is due to the fact that they usually measure the deceased when they buy him a coffin. Roma also pay great attention to the interpretation of dreams: to see in a dream a tooth with blood - an omen that predicts the death of a person (the same belief is present in Ukrainians). Roma believed that a person who was murdered could become a ghost, return and cause harm.

If Roma dies, according to custom, all his relatives must gather for the funeral. Roma are not invited to a funeral or funeral. However, it is considered obligatory to notify all members of the community about the death. The unfounded absence of anyone during the burial ceremony can be perceived by the family of the deceased as a profound insult. When meeting at a funeral, kissing or cuddles are prohibited, no matter how long it has been seen before.

Before putting the deceased in the coffin, the body is washed and put in new clothes. Elderly Roma prepare their clothes «to death» in advance, because they have an idea that in a new life should come clean and well dressed. The room must have mirrors, so that the soul of the deceased does not get lost in this world. Participants in the funeral procession are prohibited from going in pairs so that «one death does not entail another.» In the cemetery, Roma throw a handful of soil into the grave, suggesting: «Lakhi leske pzuvo podosveto» («Let the earth be good to him»). On the way back it is not allowed to turn around, because the soul of the deceased can follow.

Mourning for deceased relatives in Roma lasts a year during which it is strictly forbidden to sing, dance, marry. If the family held several funerals in a row, the wedding date of family members can be postponed for several years. During mourning, women traditionally wear black handkerchiefs or bandages, dark clothing, and men do not shave from a few days to six months.

Orthodox Roma family of the deceased will commemorate the deceased after 9 and 40 days, then - six months and a year. Additional days for commemoration are considered birthdays or death of the deceased, Radunitsa (10th day after Easter) and Trinity (Roma «Rusalia»). These days relatives of the deceased go

to the burial place, bring wine and food with them. A little drinking themselves, some poured on the grave. There is a tradition of treating each other to commemorative dishes in the cemetery. According to people's beliefs, if you do not commemorate the dead these days on the grave and in the church or at least at home at the table, they will be hungry in the next world. There were several signs that «informed» the living that they were badly commemorating someone. Now in the settlements where Roma live compactly, there is a creation on the territory of cemeteries of some «Roma»/ «Gypsy» corners.

One of the commemorative customs persists in Roma and still, yes, especially older women have to go to the graves in the cemetery and collect gingerbread and candy from the graves, which was left there for commemoration. They do this regardless of their financial condition, even if they are not in need, and the children bought enough sweets and gingerbread for commemorative days. Sometimes this desire to go to the cemetery and collect what they left there causes misunderstandings with children in families. Dymovska's mother Nadezhda Vasylivna always «wanted to go to the graves to collect». «How much gingerbread and candy should I buy for you, so that you do not go?», asked Nadiya Vasylivna, And she wants me to take her. He says,»I'm going to Yasyove, there are graves there. I say, «Mom, just tell me how many gingerbread you will buy? And she doesn't need to buy, just take it away...» Other Roma also recall: My grandmother too, will pay a hundred dollars for a taxi to be taken to the cemetery to collect candy. And we shout, the deceased's father shouts, «Mama! What are you going to shame us? You have sons and they are wealthy, in gold, on cars, and you go to the cemetery to collect candy!» And she says, «Son! And then you come to me, you know, what sweets will be delicious!» The tradition that you will do, say the Roma. In principle, there is nothing wrong with this, people handed out for the dead, and you collected it. Not only do Roma walk, and Ukrainians walk. And my mother already knew, will see and scream – «Zakharivna, come in». Pour vodka, and she does not drink vodka, still she will quietly collect something. Trying to give, to be able to, and next to shout «what do you give her? Do you know who she is? She has such children!»

The image of the Roma is quite firmly rooted in the traditional culture of many peoples, among which they periodically appeared and lived for some time, and Ukrainians are not an exception. This phenomenon is explained by the exceptional lifestyle of the ethnic Roma community, which has always preserved

the custom of endogamy in all countries and has hardly assimilation with the indigenous population.

As our respondents noted: unfortunately, modern youth do not follow traditions, although sometimes they try, and we, the older generation, rejoice in the fact that the youth respect each other and treat adults and the elderly as they did before. The main thing is that we understand and respect each other.

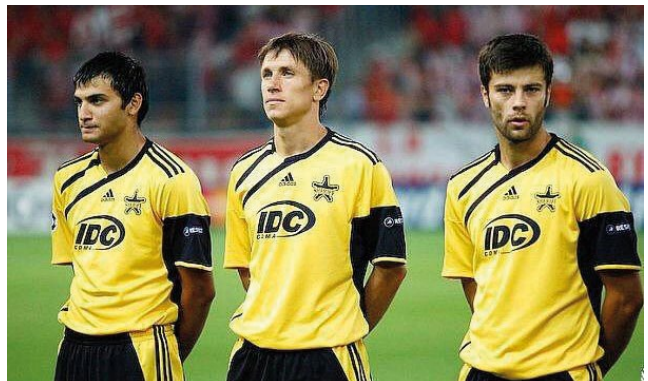
Of course, Roma cannot overlook the similarities of some traditions with the customs of those who live nearby, especially many common features with Ukrainian customs. Interesting are their explanations of these phenomena: «Let me tell you in a nutshell. Our nation has probably lived together with all the peoples of the planet. And they never took the negative attitudes, they took only positive. This dish, for example, was borrowed from Christians, we are Roma Christians. There are Roma Orthodox, there are Roma Muslims. In Hungary, for example, the national dish «hedgehog», you say – “golubtsy”. We do not deal with exotic food. We are eat as a family. We are wisely approaching this issue. As you can see, they took only the good traits wherever they went. We went through the Caucasus. Our hospitality is Caucasian, they have a very good kitchen and they have good customs. However, they have very hot blood. But we also have hot blood. Through Moldova, through Romania, through the Russians and Ukrainians, Belarusians, from each nation for a little part. Our culture has been accumulated, I think.

We have no homeland, Roma say, no writing, but nevertheless we remember and honor our traditions. All over the planet diverged because of what? Because of persecution...

Післямова

Epilogue

Зібрана нами в результаті роботи над проектом інформація не є повною та вичерпною, і цьому є пояснення: культура ромів унікальна, різноманітна та знаходиться в постійному розвитку. Це спричинено дією низки факторів, одним з яких є специфічність історичного розвитку, постійні контакти з представниками інших культурних традицій, взаємовпливи що відбувались внаслідок цих контактів. Ми зробили спробу хоча б тезово висвітлити деякі аспекти історії ромів, охарактеризувати риси етнічного характеру, походження та відчуття роду, яке і досі притаманне ромам. Okремі відомості зібрали про стан освіченості представників ромської спільноти.

Щодо традиційної культури ромів, то вона змінюється, натомість збереглися спогади про господарську діяльність, особливо важливими є традиції пов'язані з розведенням коней та заняттями, дотичними до цього. Ковальство – особливий вид діяльності, яким ромські чоловіки займалися і подекуди, займаються і до сьогодні, і про це нам багато розповідали. Okремі тези ми присвятили музиці, роми – надзвичайно співоча нація, і музика є одним з маркерів їх етнічної культури. Ромські жінки традиційно займалися ворожінням та про рокуванням, про це існує багато пересторог та стереотипів, цікаві відомості надали нам і наші респонденти. Звичайно, що сучасне житло та оселя ромів вже подекуди далекі від традиційного, натомість любов до простору знаходить своє відображення в сучасних інтер'єрах ромських помешкань. Про циганський табір є фрагментарні спогади, оскільки нам не пощастило віднайти більш детальної інформації, це були фрагменти успадкованих спогадів про життя до осілости. Ми не могли обійти увагою хоча б фрагментарний опис обрядів життєвого циклу людини, оскільки вони є важливими для кожного етносу і роми не є виключенням: народина, весілля, похорон супроводжують кожну людину, кожну родину і подекуди зберігають традиційні обряди та вірування, а подекуди містять запозичені в сусідів елементи обрядовості, зазвичай найбільше схожості ми спостерігали з українською обрядовістю.

Як кажуть роми в різних регіонах України, і Одещина не є виключенням: «Змінюється світ, змінюються і роми».

Одним з важливих чинників, який впливає на стан збереження та розвиток культурних традицій ромів та їх інтеграцію в сучасне глобалізоване середовище є їх прагнення до добросусідських взаємин, до здобуття освіти. Сьогодні представники ромської спільноти є активними громадянами України, досягають успіхів в професійному розвитку та спорті. Найбільшу роль у

досягненні успіху для ромів відіграє підтримка батьків, роду, суспільства. Для ромів дуже важливо те як ти живеш: бідно, не маєш можливості навчатися, бідність заважає іти далі, тому роми намагаються досягати матеріального статку.

Ромська родина є тим фактором, який надихає ромів на успіх. І цьому можемо навести приклади спортивних успіхів представників родини Циня: Івана, Вадима, Рустама, Юрченків Романа та Павла та інших ромів, що мають багато переможних нагород в різних видах спорту. Представники ромської спільноти досягають успіхів в правозахисній діяльності, є народними депутатами, як, наприклад Димовська Надія Василівна.

Бути ромом або ромкою в Україні – це і гордо, і складно водночас. Запорукою досягнення успіху для ромів є віра в себе. Якщо у вас немає віри у себе, говорять роми, залиште цю справу.

Сьогодні започаткований ромський рух, який набуває обертів по всій Європі і це дає можливість бачити, що можна досягати вершин і робити корисні справи не лише для ромської громади, а й для суспільства, в якому ти живеш.

The information collected by us as a result of our work on the project is not complete and comprehensive, and this is the explanation: Roma culture is unique, diverse and is in constant development. This is caused by a number of factors one of which is how history develops, constant contacts with representatives of other cultural traditions, mutual opportunities that occurred as a result of these contacts. We have attempted at least to cover some aspects of the history of Roma, describe the traits of ethnic character, origin and sense of the genes still inherent in Roma. Some information gathered about the state of education of representatives of the Roma community.

As for the cultures and Roma crops, it is changing, instead, memories of economic activities have been preserved, and especially important are the traditions associated with the breeding of horses and classes related to this. Blacksmithing is a special type of activity that Roma men have been engaged in and sometimes engaged into this day, and it told us a lot. We devoted some theses to music. Roma are an extremely singing nation, and music is one of the markers of their ethnic culture. Roma women have traditionally been engaged fortune telling and prophesy, there are many precautions and stereotypes about it, Interesting information was provided to us by our respondents. Of course, the modern Roma and the home of the Roma are sometimes far from traditional, instead, the love of space is reflected in the modern interiors of Roma properties. There are fragmentary memories about the Gipsy camp because we were not able to find more details, these were fragments of inherited memories of life before they settled down. We could not ignore at least fragmented descriptions of the rituals of the human life cycle, because they are important for each ethnic group and Roma is no exception: birth, wedding, funeral accompany every person, every family and sometimes preserve traditional rituals and beliefs, and sometimes contain the elements of rituals borrowed from neighbours, usually the greatest similarity we observed were with Ukrainian rituals. The Roma from the different regions of Ukraine say, and Odesa region is not an exception: «The world is changing, Roma are changing».

One of the important factors that affects the state of preservation and development of cultural traditions of Roma and their integration into the modern globalized environment is their desire for good-natured relationships and for education. Today, representatives of the Roma community are active citizens of Ukraine, achieve success in professional development and sports. The most

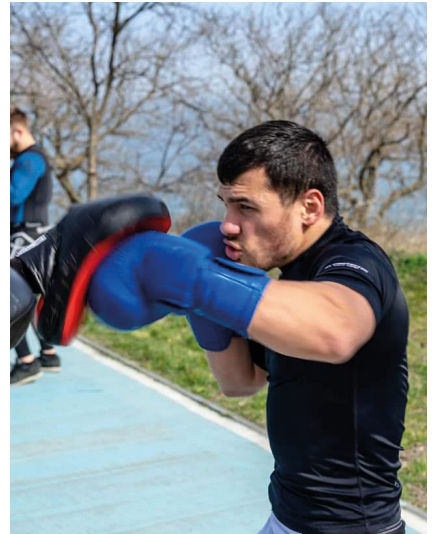

important role in achieving success for Roma is played by the support of parents and your big family. It is already important how you live is: if you are poor, you do not have the opportunity to study and you would be prevented from going further. Therefore, the Roma are trying to achieve material wealth.

The Roma family is the factor that inspires Roma to succeed. And there are many examples of sports successes of representatives of the Tsinya family: Ivan, Vadym, Rustam, Yurchenko Roman and Paul and other Roma, have achieved winning awards in different sports. Representatives of the Roma community make progress in human rights activities as people's deputies, such as Nadiya Vasylivna Dymovska.

Rom or Romka are proud of being Ukrainian citizens, but at the same time they find life difficult. The key to achieving success for Roma is belief in themselves. If you don't have faith in yourself, Roma say, you have lost. The Roma movement, which is gaining momentum across Europe, was launched today. This makes it possible to see that also Roma can go anywhere they wish and do useful things not only for the Roma community, but also for the society in which we live.

Література Literature

1. Баранніков О.П. Українські цигани. В кн.: Національні меншини Радянської України, кн. 2. К., 1931.
2. Бартош А., Чеховський І. Цигани на дорогах Карпат. В кн.: Бартош А. Цигани — roma: виставка експозиції Музею історії та культури циган (Тарнов, Польща). Чернівці, 2001.
3. Беліков О.В. та ін. Стан релігійності населення і перспективи розвитку міжконфесійних та етнокультурних відносин в Україні (за даними соціологічного дослідження Донецького державного інституту штучного інтелекту: травень 2000 р.). «Українське релігієзнавство», 2001, № 17.
4. Беліков О.В. Цигани України під час Другої світової війни. «Українське релігієзнавство», 2002, № 4.
5. Беліков О.В. Циганське населення України (XVI—XX ст.): автореф. дис. ... канд. істор. н. Донецьк, 2003.
6. Беліков О.В. Вивчення циган України у дореволюційній та радянській вітчизняній історіографії. «Наука. Релігія. Суспільство», 2003, № 3.
7. Беліков О.В. До проблеми взаємовідносин українських циган і козацтва у XVI—XIX ст. «Наука. Релігія. Суспільство», 2002, № 3.
8. Боньковська С. Мандрівні ковалі. «Східний світ», 1995, № 2; 1996, № 1.
9. Гаврилюк Н.К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). К., 1981.
10. Гесслер О., Друц Е. Цыгане: очерки. М., 1990.
11. Гнатенко П.И., Павленко В.И. Этническая установка и этнические стереотипы. Днепропетровск, 1995.
12. Данілкін О. Культура циган України: минуле і сучасність. К., 2001
13. Данілкін О. Природа взаємовідносин циганського і нециганського населення України. «Матеріали до української етнології: збірник наукових праць», 2002, вип. 2 (5).
14. Данілкін О. Циганознавчі дослідження Білоцерківського державного краєзнавчого музею. В кн.: Проблеми збереження і відродження пам'яток історії та культури. Біла Церква, 1994.
15. Деметер Н. и др. История цыган — новый взгляд. М., 2000.
16. Деметер Н.Г. Этнографическое изучение цыган в России. В кн.: Цыгане: сборник статей. М., 1999.

17. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. К., 2001
18. Зіневич Н. Локальна історія: виклики та перспективи. «Регіональна історія України», 2010, вип. 4.
19. Зіневич Н. До питання про специфіку геноциду ромів на українських землях у роки Другої світової війни. «Голокост і сучасність», 2009, № 2 (6).
20. Зіневич Н. Родильна обрядовість циган України. «Буковинський історико-етнографічний вісник», 2001, вип. 3.
21. Зіневич Н. Традиційне житло циган України. «Україна: історичний науковий та літературний журнал», 2000, № 3 (24).
22. Зіневич Н. Українсько-циганські міжетнічні взаємини. «Матеріали до української етнології: збірник наукових праць», 2002, вип. 2 (5).
23. Зіневич Н. Циганський етнос в Україні (історіографія та джерела): автореф. дис. ... канд. істор. н. К., 2005.
24. Зіневич Н. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан. «УІЖ», 2001, № 1.
25. Каманин И. Цыганские короли в Польше в XVII—XVIII вв. «Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской Комиссией для разбора древних актов», 1916, вып. 2.
26. Кроу Д.М. Історія циган Східної Європи та Росії. К., 2003.
27. Малик Л.П. Цигани Закарпаття: проблеми, шляхи вирішення. Ужгород, 1991.
28. Наулко В. Етнічна ідентифікація і статистичний облік ромів України. В кн.: Наулко В. Пошуки. Роздуми. Студії: збірник вибраних праць до 80-річчя від дня народження. К., 2013.
29. Наулко В. Етнічний склад населення Української РСР: статистико-картографічне дослідження. К., 1965.
30. Наулко В. Роми в Україні (до Міжнародного дня ромів). «Університет», 2008, № 2.
31. Пивоваров С., Чучко М. Цигани Буковини у світлі етнографічних досліджень другої половини XIX — початку XX ст. «Буковинський історико-етнографічний вісник», 2001, вип. 3.
32. Плохинский М. Иноземцы в Старой Малороссии, ч. 1: Греки, цыгане, грузины. М., 1905.
33. Плохинский М. Цыгане старой Малороссии (по архивным документам). «Этнографическое обозрение», 1890, № 4.
34. Роми України: із минулого в майбутнє. К., 2008.

35. Санаров В.И. Проблемы историко-этнографического изучения цыган. «Советская этнография», 1971, № 3.
36. Сергиевский В. Вступительная статья. В кн.: Германо А. Библиография о цыганах, указатель книг и статей с 1780 по 1930-е годы. М., 1930.
37. Сторожко Т. Дихотомія «свій—чужий» у традиційній культурі охтирських цыган. «Наукові записки Національного університету «Острозька академія»», 2010, вип. 5.
38. Сторожко Т. Цыгани Охтирщини: локальна специфіка родинної звичаєвості. В кн.: Локальна та регіональна специфіка традиційної культури: збірка наукових праць. Матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання». Одеса, 2013.
39. Топоров В.Г. История изучения цыганского языка в России. В кн.: Цыгане: сборник статей. М., 1999.
40. Черенков Л.Н. Некоторые проблемы этнографического изучения цыган в СССР. В кн.: Малые и дисперсные этнические группы в Европейской части СССР: сборник статей. М., 1985.

Матеріал підготовлено за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» У межах проекту «АмароТрайо»-нариси про побут та традиції ромів Одещини . Матеріал відображає позицію авторів і необов'язково збігається з позицій Міжнародного фонду «Відродження»

The material was prepared with the support of the International Renaissance Foundation Within the framework of the project ««Amaro-Trayo»-essays on the life and traditions of the Roma of Odesa» region. The material reflects the position of the authors and does not necessarily coincide with the positions of the International Renaissance Foundation

Науково-популярне видання

«Амаро Трайо»: нариси про побут та традиції ромів Одещини /Міжнародний фонд «ВІДРОДЖЕННЯ»: Ромська програма малих грантів для молодих ромських активістів «Підтримка громадських і правозахисних ініціатив ромської молоді»: Гальченко В.В., Петрова Н.О., Циня І.І.

Українською та англійською мовами - Одеса, 2020. 98 с., фото

У виданні використані фото з родинних архівів Гальченко В., Циня І., Архипова І., Продана Д., Продана А., Юрченка П., Юрченка Р.